

simtaks

hrvatskoga jezika

Ivo Pranjković

udžbenik

i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću

Sadržaj

SINTAKSA	5	Složene rečenice	32
Pojam sintakse	5	NEZAVISNOSLOŽENE REČENICE	34
Odabir i razmještanje	5	Nezavisnosložene (koordinirane) i	
Paradigmatski i sintagmatski odnosi	5	zavisnosložene (subordinirane) rečenice	34
Predmet sintakse	6	Sastavne rečenice	34
Zaključak	6	Suprotne rečenice	35
RIJEČI U REČENICI	7	Rastavne rečenice	36
Sintaktičke jedinice	7	PREDIKATNE, SUBJEKTNE I	
Imenski oblici	7	OBJEKTNE REČENICE	38
Glagolski oblici	8	Zavisnosložene rečenice	38
Nepromjenjive riječi	9	Predikatne rečenice	38
SPOJ RIJEČI	11	Subjektne rečenice	39
Gramatičke veze među		Objektne rečenice	39
sastavnicama spojeva riječi	11	Neupravni i upravni govor	40
Funkcionalna svojstva spojeva riječi	12	PRILOŽNE REČENICE (I)	41
Sinonimni i homonimni spojevi riječi	12	Mjesne rečenice	41
Značenjska analiza spojeva riječi	13	Vremenske rečenice	41
REČENICA	14	Načinske rečenice	43
Rečenica i iskaz	14	Poredbene rečenice	43
Članjivost	15	PRILOŽNE REČENICE (II)	45
Modalnost	15	Uzročne rečenice	45
Ciljna usmjerenost	16	Posljedične rečenice	46
Obavijesno ustrojstvo iskaza	16	Namjerne rečenice	46
GRAMATIČKO USTROJSTVO		Pogodbene rečenice	47
REČENICE. PREDIKAT	17	Dopusne rečenice	48
Gramatički i značenjski		ATRIBUTNE I APOZITIVNE REČENICE	49
odnosi među dijelovima rečenice	17	Atributne rečenice	49
Predikat	18	Atributne i odnosne rečenice	49
Predikatne kategorije	18	Atributne i apozitivne rečenice	50
Imenski predikat	19	SKLAPANJE BEZ VEZNIKA I	
SUBJEKT	21	USTROJSTVO TEKSTA	52
Gramatička svojstva subjekta	21	Nezavisnosložene asindetske rečenice	52
Rečenice bez subjekta	22	Zavisnosložene asindetske rečenice	52
Slaganje (sročnost) po rodu i broju	22	Ustrojstvo teksta	53
Slaganje s "više subjekata"	23	RED RIJEČI	55
OBJEKT I PRILOŽNA OZNAKA	24	Osnovni red riječi	55
Gramatička svojstva objekta	24	Obilježeni red riječi	56
Izravni i neizravni objekt	24	Automatizirani red riječi	56
Stupanj obvezatnosti objekta	24	INTERPUNKCIJSKI ZNAKOVI U	
Oblici objekta	25	REČENICI I TEKSTU	59
Gramatička svojstva priložne oznake	26	Pisanje zareza	59
Stupanj obvezatnosti priložne oznake	26	Točka, upitnik i uskličnik	60
Vrste priložnih oznaka	27	Točka sa zarezom, dvotočje i trotočje	60
ATRIBUT I APOZICIJA	28	Crtica, spojnica i zgrade	61
Nesamostalni rečenični članovi	28	Navodnici i polunavodnici	62
Atribut	28	HRVATSKI JEZIK U 19. STOLJEĆU	63
Apozicija	29	Ilirci i hrvatski jezik	63
REČENICE PO SASTAVU	31	Filološke škole	64
Jednostavne rečenice	31		
Raščlanjene i neraščlanjene rečenice	31		

Filozofická fakulta
 Univerzita Komenského
 Ostravská knižnica
 Bratislava

Prif. #: 229 / 97 /
 Sign.: J 1122 / 1

Filozofická fakulta UKOFIUK

380501050041391

4. Predmet sintakse

U sintaksi se u prvom redu bavimo odnosima među jedinicama u nizu, tj. sintagmatskim odnosima ili, drugim riječima, proučavanjem pravila po kojima se odabrane jezične jedinice slažu u nizove. Međutim, raščlambom samo takvih odnosa ne mogu se opisati sva svojstva sintaktičkih jedinica jer je za neke od njih, a posebno za rečenicu, bitan ne samo odnos među sastavnicama koje ju čine nego npr. i odnos cijele jedinice prema stvarnosti, posebno prema sudionicima govornog čina.

Odnos rečenice prema stvarnosti sastoji se u tome što govornik rečenicom mora obavijestiti sugovornika o tome je li događaj o kojem priopćuje stvaran (*Otac skuplja knjige*) ili nestvaran, moguć, željan i sl. (*Otac bi skupljao knjige*, *Otac želi skupljati knjige* i sl.), a i o tome je li događaj o kojem je riječ istodoban s vremenom govorenja (*Otac skuplja knjige*) ili se odvija prije (*Otac je skupljao knjige*) odnosno poslije vremena govorenja (*Otac će skupljati knjige*).

Takva svojstva rečenice u izravnoj su vezi s paradigmatским odnosima jer oznake za ta svojstva govornik bira ovisno o naravi obavijesti i okolnostima u kojima se odvija govorni čin. On se npr. odlučuje između konkurentnih oblika *skuplja*, *skupljao je*, *skupljat će* ovisno o tome odvija li se proces o kojemu se priopćuje istodobno s vremenom govorenja, odnosno prije ili poslije njega.

Takvi konkurentni oblici nisu uvijek nužno glagolski jer se spomenuta gramatička svojstva rečenice mogu izraziti i drugim sredstvima. Ima rečenica koje uopće nemaju glagolskih oblika, ali se njima može prenijeti obavijest o vremenu ili načinu, na primjer:

Na vješalima. Suha kao prut.
Na uzničkom zidu. Zidu Srama.
Pod njome crna zločinačka jama,
Ubijstva mjesto, tamno kao blud.

A. G. Matoš, 1909

5. Zaključak

Moglo bi se zaključno reći da predmet sintakse ima dva različita vida. Prvi se vid tiče sintagmatskih, a drugi paradigmatских odnosa. Prvi se tiče ustrojavanja (slaganja) većeg broja jedinica, a drugi gramatičkih svojstava ili značenja jedinica. Kažemo li, na primjer, da se rečenica *Otac skuplja knjige* sastoji od sastavnica *skuplja*, *otac* i *knjige* pa te sastavnice opišemo s obzirom na međusobne odnose, onda smo tu jedinicu opisali sa sintagmatskog stajališta, a ako kažemo da ta jedinica (tj. rečenica *Otac skuplja knjige*) s obzirom na odnos prema stvarnosti označuje stvarnu sadašnjost ili da je po ciljnoj usmjerenosti ili priopćajnoj svrsi izjavna, onda smo je djelomice opisali s paradigmatского stajališta.

II. RIJEČI U REČENICI

1. Sintaktičke jedinice

Glavna je sintaktička jedinica **rečenica** jer služi za prijenos cjelovitih obavijesti. U sintaksi se međutim govori i o jedinicama koje ne služe za prijenos obavijesti, ali sudjeluju u ustrojavanju rečenica i teksta. Promatramo li riječi odnosno oblike riječi s obzirom na to kakva im je služba u većim sintaktičkim sklopovima, govorimo o **riječima (oblicima)** kao sintaktičkim jedinicama, a promatramo li suodnose između dviju ili više riječi koje tvore cjelinu (npr. *dobra knjiga*, *čitati dobru knjigu* i sl.), govorimo o **spojevima riječi** ili **sintagmama**.

* Ovisi li služba riječi u rečenici o vrsti kojoj riječ pripada?

Ne ovisi izravno. Pojedine vrste riječi mogu u rečenici imati posve različite službe. Pa ipak, zbog svojih gramatičkih svojstava neke su riječi, a posebno neki oblici riječi, manje ili više prikladni za pojedine sintaktičke službe. Tako su npr. lični glagolski oblici prikladni da budu predikati, nominativni oblici da budu subjekti, a prilozi priložne oznake.

2. Imenski oblici

Oblici **imenskih riječi** (imenica, pridjeva, zamjenica i brojeva) služe kao **samostalni** (subjekt, objekt, priložna oznaka) ili kao **nesamostalni članovi rečeničnog ustrojstva** (atribut, apozicija).

Kakvu će sintaktičku službu imati pojedini imenski oblik ovisi o gramatičkim svojstvima samoga oblika, u prvom redu o padežu. Zato je uobičajeno da se u sintaksi govori o službama pojedinih padeža ili o tzv. sintaksi padeža. Razlikovanje samostalnih i kosih padeža utemeljeno je na bitno različitoj njihovoj službi. **Samostalni padeži** (nominativ i vokativ) i jesu samostalni po tome što ne ovise o drugim riječima u rečenici.

Nominativu je primarna služba subjekta (*Tko je došao?*), a subjekt je član rečeničnoga ustrojstva koji nije ovisan o drugim članovima. Nominativ vrlo često dolazi i kao imenski predikat (*To nije istina*) ili kao dio priložne oznake (*Trči kao lud*). Osim toga, nominativ je izrazito čest izvan rečenice jer služi za najrazličitije vrste imenovanja (npr. *Gramatika hrvatskoga jezika*, *Hotel "Korana"*, *Republika Hrvatska* itd).

Vokativ je još samostalniji od nominativa.

On je sam po sebi rečenica posebnog tipa koja služi za oslovljavanje sugovornika odnosno kao poziv na uspostavu govornog čina (*Ivane, reci što se dogodilo*). Ta izrazita samostalnost razlog je što se takav vokativ u pismu uvijek odvaja zarezima.

U toj svojoj temeljnoj službi vokativ se naziva **obraćanjem**.

Rečenično ustrojstvo:

Samostalni članovi:

subjekt
predikat
objekt
priložna oznaka

Nesamostalni članovi:

atribut
apozicija

Padeži:

Samostalni:

nominativ
vokativ

Nesamostalni (kosi):

genitiv
dativ
akuzativ
lokativ
instrumental

Vokativ može, obično iz metričkih razloga, dolaziti i u službi subjekta kao zamjena za nominativ, na primjer:

Kada li ih pokrijepio *starče*,
Sva se družba izljubila redom.

I. Mažuranić: Smrt Smail-age Čengića

Takav se vokativ naravno, kao ni nominativ, u pismu ne odvaja zarezima.

Kosi, tj. nesamostalni padeži jesu: genitiv, dativ, akuzativ, lokativ i instrumental. Njihova se nesamostalnost sastoji u tome što se u rečenicu ne uvode samostalno, nego su ovisni o nekom drugom članu rečenice, u pravilu o predikatu.

U ulozu izravnog objekta dolaze samo akuzativ (*Posudi mi knjigu*) i puno rjeđe genitiv. Genitiv umjesto akuzativa može dolaziti u niječnim konstrukcijama (*Ne da mu knjige*) ili kad objekt označuje dio kakve stvari (*Dajte im vode* i sl.).

U ulozu neizravnog objekta mogu dolaziti svi kosi padeži: i genitiv (*Nestalo im je zraka*), i dativ (*Čemu se smiju?*), i akuzativ (*Zar vas nije sram?*), i lokativ (*O tome nisu razmišljali*), i instrumental (*Odugovlače s priznanjem*).

Svi kosi padeži, s prijedlozima ili bez njih, mogu dolaziti i u službi priložne oznake: G (*Bilo je to prošle godine. Došli su do zida*), D (*Otišli su prijateljima. Unatoč svemu bilo je dobro*), A (*Radili smo čitav dan. Ušli su u grad*), L (*Nisu bili u gradu*), I (*Danima nisu dolazili. Pogledaj pod klupom*).

Osim toga, kosi padeži mogu biti u službi atributa (*Bilo je to vrijeme rata. Oči su mu sijevale. Nisu dobili dopuštenje za rad. Podaci o prognanicima nisu potpuni. U porastu je promet autobusima*) ili dijela predikata (*Uvijek je loše volje*).

3. Glagolski oblici

Glagolski se oblici mogu podijeliti na lične i nelične. **Lični** su oni kojima su pridružene oznake lica, broja te vremena ili načina (*čitam, čitali su, čitajte* i sl.), a nelični takvih oznaka nemaju. Lični služe u prvom redu kao predikati u rečenici, dok **nelični** mogu biti dijelovi složenih glagolskih oblika, a mogu imati i druge službe, npr. atributa, različitih dopuna ili priložnih oznaka (*čitati, čitajući, pročitavši*).

Glagoli imaju puno više oblika nego druge riječi, što je u izravnoj vezi s njihovom predikatskom službom.

Predikat je oznaka procesa ("dogadaja"), a proces može biti stvaran, moguć i nestvaran, može se odvijati u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, mogu ga pokretati pojedinci i skupine, govornici (prvo lice), sugovornici (drugo lice), a i oni koji ne sudjeluju u govornom činu (treće lice), pa su za sve takve osobitosti procesa potrebni posebni oblici. Ta se raznovrsnost glagolskih oblika može još i povećavati time što pojedini glagolski oblici u različitim okolinama i situacijama mogu imati različita značenja. Tako npr. prezent može značiti i pravu sadašnjost (*Sada čitam*) i prošlost (*Jučer sjednem u krivi tramvaj i zakasnim u školu*) i budućnost (*Sutra putujem*) i svevremenost (*Sava teče kroz Zagreb*) i zapovijed (*Da ste sutra ovdje*).

Služba kosih padeža:

izravni objekt
neizravni objekt
priložna oznaka
atribut
dio predikata

Infinitiv se naziva neodređenim glagolskim oblikom zato što označuje proces, a nema oznaka ni lica, ni vremena odnosno načina, ni broja. Kao takav on u rečenici može služiti:

1. za tvorbu složenih (ličnih) glagolskih oblika, npr. futura prvog (*Mi ćemo vam reći*);
2. kao dopuna uz modalne glagole, npr. *trebati*, *morati* i sl. (*Trebalo je drukčije postupiti*), uz tzv. fazine glagole, tj. one koji označuju različite faze nekog procesa, npr. *početi*, *nastaviti* i sl. (*Počelo se razvedravati*, *Nastavite čitati*) te glagole koji označuju mišljenje, osjećanje, volju i sl., npr. *misliti*, *voljeti*, *namjeravati* i sl. (*Danas ne misle dolaziti*, *Volite li putovati?*);
3. kao dopuna uz neke imenske riječi (*Sramota je lagati*, *Dužan je reći*, *Naše je doći* i sl.);
4. budući da se njime imenuje proces, infinitiv se približava značenju nominativa, pa može biti i u službi subjekta (*Plivati je zdravo*).

Glagolski prilozi su, kao što im i ime kaže, i glagoli i prilozi, tj. miješani oblici, jer zadržavaju neka svojstva glagola (npr. glagolski vid), a dobivaju neka svojstva priloga, tj. riječi što služe za izražavanje okolnosti u kojima se odvija kakav događaj. Zato su oni prikladni za označavanje procesa kao okolnosti. **Glagolski prilog sadašnji** označuje proces koji je istodoban s nekim drugim procesom (*Čitao je sjedeći*), a **glagolski prilog prošli** označuje proces koji prethodi nekom drugom procesu (*Rekavši to nestane*).

Modalnim glagolima nazivaju se oni koji ne označuju samu radnju, nego način vršenja neke druge radnje.

U primjerima tipa *leteći tanjur* ili *bivši prijatelj* nije više uopće riječ o glagolskim prilozima, nego o (pravim) pridjevima koji su glagolskoga podrijetla. Oni se od priloga razlikuju i po značenju (prilozi znače okolnost, a pridjevi svojstvo) i po funkciji (prilozi uglavnom ne dolaze uz imenice, a pridjevi dolaze), a i po obliku, usp. *Pjeva leteći* i *leteći tanjur*, *Prilazi svijetleći* i *svjetleći metak*, *Šaljamo se slijedeći ih* i *sljedeći tjedan* itd.

I **glagolski pridjevi** su "miješani" oblici. Oni još češće nego glagolski prilozi dolaze u službi pravih pridjeva (*požutjeli papiri*, *plaćeni račun* i sl.). Bitna je razlika među njima u tome što glagolski prilozi ne dolaze u sastavu složenih glagolskih oblika, a glagolskim je pridjevima to glavna služba (*Papiri su požutjeli*, *Dugovi su plaćeni*). Osim toga, glagolski pridjev radni dolazi i u službi samostalnog glagolskog oblika, tzv. željnog načina ili optativa (*Živjeli! Bog vas blagoslovio!*).

4. Nepromjenjive riječi

Većina nepromjenjivih riječi pripada tzv. **pomoćnim ili gramatikaliziranim riječima**, tj. riječima koje ne označuju neku izvanjezičnu pojavnost, nego imaju unutarjezična, gramatička značenja te služe za organizaciju rečenica i teksta. Tako npr. riječ *zar* nema izvanjezičnoga značenja, nego služi za to da se rečenici promijeni ciljna usmjerenost (ili priopćajna svrha), tj. da se izjavna rečenica preoblikuje u poseban tip upitne, npr. *Jučer nisu dolazili prema Zar jučer nisu dolazili?*

Glagolski prilog sadašnji:

Rekao mi je to ustajući
(tj. dok je ustajao).

Glagolski prilog prošli:

Rekao mi je to ustavši
(tj. nakon što je ustao).

Punoznačne riječi imaju i leksičko i gramatičko značenje.

Gramatikalizirane riječi imaju gramatičko značenje, a nemaju leksičko.

Prilozi su najraznovrsnija vrsta riječi, pa su i njihove službe izrazito raznovrsne. Oni mogu dolaziti u službi priložne oznake (*Tamo niste bili, Dodite sutra, Čitajte glasno*), objekta (tad stoje uz imenice u genitivu: *Daj mi malo vode*), kao dopune pridjeva i drugih priloga (*Bili su vrlo pristojni, Sada je posve dobro*), kao riječi za isticanje (*Baš je glupo, Ti bar čitaš, On čak nije ni loš*), a na razini teksta kao tzv. **rečenični prilozi**, tj. riječi koje služe za povezivanje rečenica u veće cjeline (*Rekao sam mu još jučer da bi to svakako trebalo učiniti. Međutim, nije htio ni da čuje*) ili riječi koje cijeloj rečenici daju dodatnu modalnu nijansu (*Nažalost, nismo uspjeli; Naravno, sve je bilo u redu* i sl.).

Prijedlozi konkretiziraju padežna značenja pa zato nemaju samostalne službe, nego dolaze isključivo u prijedložnim izrazima koji mogu imati službu objekta (*Razmišljao je o svemu*), priložne oznake (*Sreli su se na skijanju, Došao je prije vremena, Nije dobro raditi na taj način*), atributnog skupa (*Pripremila je juhu od gljiva*) i sl.

Veznici služe za povezivanje jednostavnih rečenica bilo u nezavisno složene (*Obećali su doći, ali se nisu pojavili*) bilo u zavisno složene (*Nisu se pojavili jer nisu ni obećali doći*).

Uzvici su, nasuprot prijedlozima, **najsamostalnija** vrsta riječi. Oni se ponašaju vrlo slično vokativu (zato se, kao i vokativ, u pismu odvajaju zarezima). Služba im je u tome da mijenjaju ciljnu usmjerenost rečenice, tj. da rečenicu čine usklikom (*Uh, kako sam bio naivan!*). Ima međutim i uzvika, a to su tzv. **onomatopejski**, koji se mogu uklopiti u ustrojstvo rečenice (*Ide vau-vau, A on njega tras* i sl.).

Čestice (partikule) u najvećem su stupnju gramatikalizirane, tj. predodređene za gramatičku službu. One služe za modifikaciju gramatičke naravi rečenice, za to da je učine upitnom (*Jesu li došli? Zar mu nisi rekao?*), potvrdnom (*Da, došli su*) ili niječnom (*Danas ne dolaze*).

III. SPOJ RIJEČI

Spoj riječi (sintagma) mogao bi se odrediti kao sintaktička jedinica sastavljena od najmanje dviju punoznačnih riječi koje su međusobno povezane. Kad se kaže da spoj riječi čine **punoznačne** riječi, to znači da dvije riječi od kojih jedna ima samo gramatičko značenje ne mogu činiti spoj riječi. Zato npr. veza prijedloga i imenice (*kod kuće*), veznika i zamjenice (*i onaj*) ili čestice i glagola (*ne znati*) ne čini spoj riječi, nego samo jednu od njegovih sastavnica.

1. Gramatičke veze među sastavnicama spojeva riječi

* Mogu li se, s obzirom na narav gramatičke veze među dijelovima (sastavnicama) spojeva riječi, zapaziti kakve razlike među spojevima (sintagmama) tipa *dobra knjiga*, *čitati knjigu* i *čitati glasno*?

Gramatička veza među sastavnicama spoja riječi *dobra knjiga* uspostavljena je podudarnošću obličkih obilježja roda, broja i padeža, a ta se obilježja izražavaju nastavkom **-a**. Takva vrsta gramatičke veze među sastavnicama naziva se **sročnost ili kongruencija**, a tako nastali spojevi nazivaju se **odredbenim** zato što zavisni dio (odrednica: *dobra*) određuje glavni dio (određenica: *knjiga*) pripisujući joj kakvo svojstvo. Spojevi toga tipa mogu biti pridjevski (*jak vjetar*, *naša kuća*, *jedna knjiga*) ili imenski (*grad Zagreb*, *profesor Matić*, *kćerka Jelena*). U službi odrednice pridjevskih spojeva riječi dolaze pridjevi, zamjenice ili brojevi, a u službi određenice imenice.

Među dijelovima spojeva riječi tipa *čitati knjigu* nema obličnog podudaranja, što znači da je riječ o drukčijoj vrsti gramatičke veze među sastavnicama,

U takvim spojevima riječi glavna sastavnica predodređuje oblik zavisne (u našem primjeru sastavnica *čitati* predodređuje akuzativni oblik zavisne). Takva vrsta gramatičke veze naziva se **upravljanje ili rekcija**, jer glavna sastavnica "upravlja" gramatičkim svojstvima zavisne. To znači da glavna sastavnica traži dopunu s unaprijed određenim gramatičkim svojstvima (u navedenom primjeru traži dopunu u akuzativu).

Tipično je da glavna sastavnica takvih spojeva uvijek bude glagol jer on ima najviše "upravljačkih" svojstava, ali može biti i imenica (npr. *pisanje pisama*, *izlet u prirodu*, *izvještaj o radu*), pridjev (npr. *sklon svađi*, *pun vina*, *oštar na jeziku*) i prilog (npr. *malo kruha*, *puno zabave*, *daleko od svojih*).

Zavisna se sastavnica u spojevima riječi tipa *čitati knjigu* ne može zamijeniti nijednim drugim oblikom, a da se značenje cijelog spoja bitno ne promijeni. Posve je drukčije kod spojeva riječi tipa *trčati dvorištem*. Oblik *dvorištem* moguće je "prepričati", zamijeniti nekim drugim oblikom (npr. *po dvorištu*, *preko dvorišta*, *kroz dvorište* i sl.), a da se značenje ne promijeni ili bar da se ne promijeni bitno. U prvom slučaju riječ je o tzv. **jakom**, a u drugom o tzv. **slabom upravljanju** (o jakoj i slaboj rekciji).

Sročnost
jaki **Ø** *vjetar* **Ø**
našom *kućom*
jednu *knjigu*

Glagolsko upravljanje:
čitati + akuzativ
(*knjigu*, *novine*, *pismo*)

Imeničko upravljanje:
pisanje + genitiv
(*knjige*, *novina*, *pisma*)

Pridjevsko upravljanje:
pun + genitiv množine
(*knjiga*, *novina*, *pisama*)

Jako upravljanje:
čitati + akuzativ (*knjigu*)

Slabo upravljanje:
trčati + instrumental
(*dvorištem*)
preko + genitiv
(*preko dvorišta*)
kroz + akuzativ
(*kroz dvorište*)
po + lokativ (*po dvorištu*)

Pridruživanje:

čitati + nepromjenjiva riječ
(brzo, svakodnevno, sjedeći,
još)

Spojevima riječi tipa *čitati glasno* svojstveno je da im je zavisni dio nepromjenjiv, nema gramatičkih obilježja kao što su rod, broj, padež i sl. Može to biti nepromjenjiva riječ (*glasno*) ili nepromjenjivi glagolski oblik, npr. *čitati sjedeći* ili *odlučiti čitati*. Takva vrsta veze među sastavnicama spojeva naziva se **pridruživanje**.

2. 1. Funkcionalna svojstva spojeva riječi

Spojevi riječi *dobra knjiga*, *čitati knjigu* i *čitati glasno* razlikuju se i po tome kakvu službu (funkciju) ima zavisna sastavnica u odnosu na glavnu.

U spoju riječi *dobra knjiga* zavisna sastavnica određuje glavnu pa se prema njoj odnosi kao odredba ili atribut, u spoju riječi *čitati knjigu* zavisna je sastavnica dopuna ili objekt (označuje predmet u vezi s kojim se događa glagolska radnja), a u spoju riječi *čitati glasno* zavisni dio funkcionira kao okolnost odnosno kao priložna oznaka ili adverbijal. S obzirom na to spojevi se dijele na **odredbene (atributne), dopunske (objektne) i okolnosne (adverbijalne)**.

* Znači li to da su odredbeni spojevi rezultat sročnosti, dopunski rezultat upravljanja, a okolnosni rezultat pridruživanja?

Tako je redovito, ali ne uvijek. Naime, rezultat sročnosti uvijek je odredbeni spoj, ali rezultat upravljanja može biti ne samo dopunski nego i odredbeni (npr. *čovjek duge kose*, *varivo od graška*, *kuća mojih roditelja*) odnosno okolnosni spoj (npr. *čitati za stolom*, *ići korakom*, *šetati poslije kiše*).

2.2. Sinonimni i homonimni spojevi riječi

Međutim, odredbeni je i spoj riječi *riječno korito* i *korito rijeke* i *brkat čovjek* i *čovjek s brkovima* i *dugokos mladić* i *mladić duge kose*. Takvi su spojevi međusobno zamjenjivi odnosno **sinonimni**, a izvorište je sinonimije i inače u tome da se ista ili približno ista značenja ili službe mogu izražavati različitim jezičnim sredstvima. U navedenim primjerima odredbenost se izražava bilo sročnošću (*riječno korito*) bilo upravljanjem (*korito rijeke*).

U tome ima i ograničenja, pa je primjerice prihvatljivo i *riječno korito* i *korito rijeke*, a nije prihvatljivo i *čša vode* i * *vodena čša*.

Ograničenja su uvjetovana značenjem. U spoju *korito rijeke* genitiv označuje pripadnost (**posvojni ili posesivni genitiv**) i zato ga je moguće zamijeniti pridjevom, kojemu je posvojnost jedno od temeljnih značenja (za pridjeve se kaže da označuju kakvo je što, čije je što i od čega je što). Međutim, u spoju *čša vode* genitiv označuje dio stvari (pa se i zove **dijelni ili partitivni genitiv**), a dijelnost se ne može izražavati pridjevom.

S druge strane, promotrimo li npr. pozornije spoj riječi *hladnoća zimi*, zamijetit ćemo da se u njemu preklapaju dva različita značenja – odredbeno i okolnosno. U prvom slučaju spoj je zamjenjiv odredbenim spojem "*zimski hladnoća*", a u drugom okolnosnim spojem "*hladnoća za vrijeme zime*", "*dok traje zima*" ili sl. Takvi su spojevi riječi dakle **homonimni**.

Iz Klaićevog Rječnika stranih riječi:

Sinonimi (mn. m. roda) grč. (synonimos - imenjak) istoznačnice; sličnoznačnice (kod Matoša; istovetnice); riječi, različite po zvuku, no iste ili vrlo bliske po značenju (npr. "hrabar" i "odvažan", "cesta" i "put", "plamen", "vatra" i "oganj").

Homonimi grč. (homo... + onoma - ime) riječ koja jednako zvuči s drugom, a ima različito značenje, istozvučnica (npr. kosa = vlasi, kosa = gorska kosa, kosa = oruđe za košenje trave).

3. Značenjska analiza spojeva riječi

Spojevi riječi mogu se analizirati i s obzirom na značenja sastavnica. Obično se krene od pojedinog tipa spoja (po tzv. strukturnoj shemi). U hrvatskom su jeziku primjerice posebno brojni i raznovrsni spojevi sa strukturnom shemom: imenica u nominativu + imenica u genitivu. O značenju pojedinih sastavnica može se npr. nešto više reći na temelju ovoga popisa:

dom invalida, zemlja otaca, igralište Osijeka;

G: označuje kakav predmet (u širem smislu),

Z: onoga kome predmet pripada, onoga čiji je predmet (posvojni genitiv);

korijen biljke, vrata dvorane, ruka djevojčice;

G: označuje dio kakva predmeta,

Z: predmet kojemu dio pripada;

čaša vode, skupina ljudi, litra mlijeka;

G: označuje cjelinu predmeta ili mjeru kakve tvari,

Z: predmet ili tvar o kojima je riječ (dijelni genitiv)

izvještaj predsjednika, trka galopera, proricanje mudraca;

G: označuje (imenuje) kakav proces (radnju),

Z: vršitelja radnje (tzv. subjektni genitiv);

pisanje pjesama, gledanje utakmice, gradnja kuće

G: označuje proces (radnju)

Z: predmet, objekt radnje (tzv. objektni genitiv)

ravnatelj poduzeća, član stranke, predsjednik razreda;

G: pripadnike skupine, ustanove ili bilo koga tko je u kakvu odnosu sa skupinom ili ustanovom,

Z: označuje skupinu ili ustanovu;

ljepota prirode, žalost rodbine, nemar odgovornih.

G: označuje kakvu osobinu

Z: nositelja osobine

G = glavna sastavnica

Z = zavisna sastavnica

Na sličan način pristupa se opisu spojeva s drukčijim strukturnim shemama (npr. pridjev + imenica, glagol + instrumental, imenica + od + genitiv itd.).

IV. REČENICA

1. Rečenica i iskaz

U suvremenom se jezikoslovlju razlikuju **jezik** i **govor**, pri čemu se pod **jezikom** podrazumijeva apstraktni sustav znakova, a pod **govorom** konkretno sporazumijevanje koje je organizirano po zakonitostima toga sustava. Jezik je dakle potencija, ono po čemu je organiziran govor, a govor je realizacija, ono što je organizirano.

Kad je riječ o jedinici koju nazivamo rečenica, može se postaviti pitanje pripada li ona jeziku ili govoru, je li ona potencijalna jedinica ili pretpostavlja ostvarenje (realizaciju).

Kako bismo odgovorili na to pitanje, promotrimo npr. rečenicu *Otac skuplja knjige* s obzirom na narav njezina značenja. Ima li ta rečenica uopće značenje? Neosporno ima jer razumijemo i obavijest koja se njome prenosi i značenja pojedinih njezinih sastavnica (npr. *otac* = 'muški predek u prvom stupnju srodstva' itd.). Međutim, o onome o čemu se u rečenici priopćuje mi ipak znamo malo. Ne znamo ništa o tome čiji je otac, kako izgleda, koliko ima godina, ne znamo ništa ni o tome kako on skuplja knjige (kupuje li ih ili dobiva na poklon; ako ih kupuje, ne znamo od koga, gdje, kada, pošto itd.), a ne znamo ništa pobliže ni o knjigama (jesu li male ili velike, stare ili nove, strane ili domaće, ilustrirane ili neilustrirane, tanke ili debele itd.). Riječ je o svojevrsnom paradoksu: mi u cijelosti razumijemo navedenu rečenicu, ali o naravi njezina značenja ništa konkretno ne možemo reći.

Rečenica ima značenje, ali je ono na neki način uopćeno, apstraktno. Nije vezano ni za kakav stvarni kontekst ili situaciju. Drugim riječima, takvoj je jedinici svojstveno **značenje**, ali nije **smisao**. Kad međutim ta ista rečenica postane kontekstualno uključena, kad postane dijelom stvarnoga govornog čina, kad dobije smisao, postaje govornom jedinicom. Te kontekstualno neuključene, jezične jedinice nazivaju se **rečenicama**, a kontekstualno uključene, govorne jedinice nazivaju se **iskazima**.

Rečenica, da bi mogla imati značenje, mora biti potpuna (njoj značenje i proizlazi iz zbira značenja sastavnica koje ju čine), a iskaz ne mora. Zato se npr. crtica Frana Mažuranića *Zašto?!* može sastojati uglavnom od iskaza koji sami po sebi nemaju ni smisla ni značenja:

ZAŠTO?!

Stari Ali Ibn Soliman (milost božja ga pratila) jašio je dva dana uza me a da me ne zapita: ni tko sam, ni što sam?

- Trećega dana, kad smo legli na počinak, reče:
- Je li tvoja domovina daleko?
- Daleko!
- Imade li tamo konja?
- Imade.
- A hrane za ljude i konje?

– Ima.

– Ima li vode da ih napojiš?

– Imade.

Pa onda potihlo da ne čuju mlađi:

– A imade li dosta žena?

– I dosta i previše.

– Pa reci ti meni, bolan brate, zašto ostavi taj blaženi kraj?

Iskazima kao što je *I dosta i previše*, smisao proizlazi iz cjeline u koju su uključeni, a da bi se promatrali izdvojeno kao jezične jedinice, moraju biti dopunjeni: *U mojoj domovini imade i dosta i previše žena*.

2. Članjivost

Već u prvoj lekciji bilo je riječi o tome kako govornik, da bi oblikovao rečenicu, mora odabrati njezine sastavnice (najmanje jednu) koje se onda uređuju u niz. To znači da svaka rečenica ima članove (najmanje jedan) koji se nalaze u određenim odnosima.

Postoje samostalni i nesamostalni članovi rečenice. **Samostalni** su **predikat, subjekt, objekt i priložna oznaka**, a **nesamostalni atribut i apozicija**. Prvi čine gramatičko ustrojstvo rečenice, a drugi su "članovi članova". Prema tome, jedno od gramatičkih svojstava rečenice jest njezina **članjivost**, tj. mogućnost da se rastavi na sastavne dijelove od kojih svaki ima posve određenu službu u rečenici i posve određen odnos prema drugim dijelovima.

Brat Ivan skuplja stare knjige već puno godina.

3. Modalnost

Rečenicom se prenosi obavijest. Ta obavijest uključuje i podatke o vremenu u širem smislu, što znači da se rečenicom mora prenijeti bilo obavijest o tome događa li se ono o čemu se izvješćuje prije vremena govorenja, u vrijeme govorenja ili poslije vremena govorenja bilo o tome je li ono o čemu se priopćuje stvarno ili nestvarno, moguće ili nemoguće, željno ili zahtjevno itd. To se svojstvo rečenice naziva **modalnošću**.

Modalnost se izražava glagolskim vremenima i načinima. Međutim, već smo vidjeli da ima iskaza koji ne sadrže glagolskih oblika, a modalnost je svojstvo svake rečenice i svakog iskaza. Glagolski oblici (vremena i načini) najpogodnija su sredstva za izražavanje modalnosti, ali nisu i jedina. Tako se npr. zahtjevnost može izraziti ne samo oblikom imperativa (*Šutite! Izlazi!*) nego i imenicom (*Tišina!*), prilogom (*Van!*), a ima i leksičkih sredstava kojima se izražava ili pojačava modalnost. Tako npr. *sada* označuje sadašnjost, *katkada* učestalost, *uvijek* sjevremenost. Među takva sredstva idu i tzv. **modalni glagoli** (*trebati, morati, htjeti* i sl.) odnosno **modalni prilozi** (*naravno, istina, sigurno* i sl.). Prema tome, modalnost je svojstvena svakoj rečenici, a izražava se različitim sredstvima, kako i inače biva u sintaksi.

Modalnost je svojstvo svake rečenice i svakoga iskaza.

4. Ciljna usmjerenost

Svaka rečenica ima tzv. **ciljnu usmjerenost (priopćajnu svrhu)**, a to znači da se iz nje mora vidjeti želi li govornik sugovornika o čemu obavijestiti, dobiti od njega kakvu obavijest, motivirati ga na govorni ili kakav drugi čin, izraziti kakav osjećaj, reagirati na prethodno dobivenu obavijest i sl. S obzirom na to gramatičko svojstvo rečenice se dijele na **izjavne** (*Dogovorili smo se.*), **upitne** (*Jesmo li se dogovorili?*) i **usklične** (*Dogovorili smo se! Zar se nismo dogovorili?!).*

Izjavnom se rečenicom sugovornik (ili sugovornici) naprosto o nečemu obavještavaju, **upitnom** se traži obavijest od sugovornika, a **uskličnom** se između ostalog izvješćuje o emocionalnom stanju govornika s obzirom na sadržaj obavijesti ili na sugovornika.

Upitnost se izražava posebnim česticama (*Sjećaš li se? Zar se ne sjećaš? Ti da se ne sjećaš?*), upitnim zamjenicama i priložima (*Čega se sjećaš? Kad si se sjetio?*), a može se izražavati i samom intonacijom, tj. uzlaznom rečeničnom melodijom (*Sjetio si se?*). U pismu se upitna intonacija bilježi posebnim interpunkcijskim znakom, upitnikom (?).

Uskličnost se izražava posebnom uskličnom intonacijom kojoj je svojstven pojačan intenzitet i koja se u pismu bilježi uskličnikom (!). Dodatna uskličnost može se izražavati uzvicima (*Eto, sjetio si se! Oh, kako se dobro sjećaš!*).

5. Obavijesno ustrojstvo iskaza

Obavijesno ustrojstvo iskaza provjerava se pitanjima.

Hoće li dijelovi iskaza biti ravnopravni s obzirom na količinu obavijesti što se njima prenosi, ovisi o kontekstu ili o situaciji. Iskaz s istim gramatičkim ustrojem može imati različito tzv. **obavijesno (ili aktualno) ustrojstvo**, a to znači da se pojedinim iskazom prenosi i informacija o tome sadrži li posve novu obavijest čitav iskaz ili samo jedan njegov dio. To obavijesno ustrojstvo provjerava se pitanjima. Ako je, primjerice, iskaz *Otac skuplja knjige* odgovor na pitanje *O čemu je riječ?*, onda svaki njegov dio sadrži novu obavijest. Ako je međutim odgovor na pitanje *Tko skuplja knjige?*, onda novu obavijest sadrži samo sastavnica *otac* (*Otac skuplja knjige*), a ako je odgovor na pitanje *Što skuplja otac?*, onda novu obavijest sadrži samo sastavnica *knjige* (*Otac skuplja knjige*) itd. Dio iskaza koji sadrži novu obavijest zove se **rema** ili **ново**, a dio iskaza koji ne sadrži novu obavijest **tema** ili **dano**.

Na temu i remu raščlanjujemo **iskaz** jer obavijesno ustrojstvo pretpostavlja kontekstualno ili situativno uključenu rečenicu, dakle govornu jedinicu, iskaz. Rečenica kao jezična jedinica nije obavijesno raščlanjena, nego je uopćena jedinica koja pretpostavlja različite mogućnosti obavijesnog raščlanjivanja, različite iskaze.

V. GRAMATIČKO USTROJSTVO REČENICE. PREDIKAT

1. Gramatički i značenjski odnosi među dijelovima rečenice

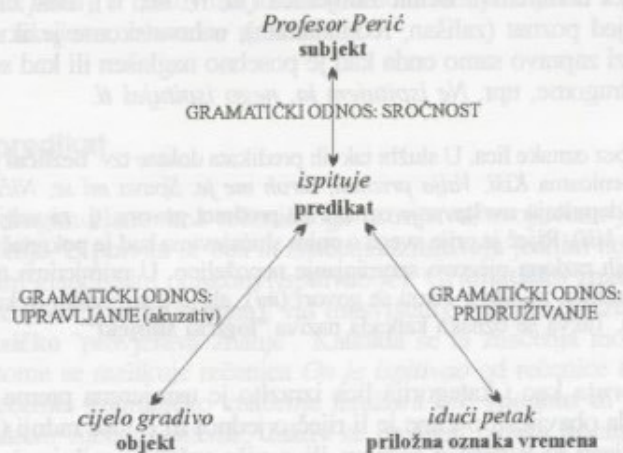
Rečeno je da su rečenice djeljive na **članove gramatičkoga ustrojstva**, tj. dijelove koji imaju različitu službu i koji se nalaze u određenim međusobnim odnosima. Tako rečenica *Profesor Perić ispituje idući petak cijelo gradivo* sadrži ove dijelove:

1. *ispituje*, 2. *profesor Perić*, 3. *cijelo gradivo* 4. *idući petak*.

Odnosi u kojima se ti dijelovi nalaze uspostavljaju se i značenjskom i gramatičkom vezom. Veza među dijelovima *ispituje* i *profesor Perić* sastoji se u tome što prvi dio označuje radnju (događaj, proces), a drugi vršitelja radnje. Gramatička se veza očituje u tome što se dijelovi slažu u broju (jednina) i licu (treće lice), a i u tome što je drugi dio u nominativu, a ne u nekom drugom padežu. Prvi se dio naziva **predikat**, a drugi **subjekt**.

Dio *cijelo gradivo* u zavisnu je odnosu prema dijelu *ispituje*. On označuje predmet radnje, a gramatička veza među njima zasniva se na upravljanju (rekciji). Prema glagolskom obliku *ispituje* unaprijed se zna da oblik *cijelo gradivo* mora biti u akuzativu, i to zato što je glagol *ispitivati* prijelazan, a prijelazni glagoli zahtijevaju oblik akuzativa. Takav oblik akuzativa u ustrojstvu rečenice služi kao tzv. **izravni ili direktni objekt** (vidi VII. lekciju).

Dio *idući petak* također je u rečenicu uveden po dijelu *ispituje* i označuje okolnost (u ovom slučaju vremensku) pod kojom se vrši glagolska radnja. Za razliku od dijela *cijelo gradivo*, tj. od objekta, taj dio nije oblikom predodređen. Zato bi se umjesto akuzativa *idući petak* u istoj ulozi mogao pojaviti neki drugi oblik, npr. genitiv (*idućeg petka*) ili prijedložni izraz (*u idući petak*). Takav dio gramatičkoga ustrojstva rečenice naziva se **priložna oznaka ili adverbijal**. Svi dosad spomenuti članovi gramatičkoga ustrojstva rečenice mogli bi se prikazati ovako:

ili strukturnom shemom: S + P + O + A (subjekt + predikat + objekt + adverbijal).

profesor, Perić
imenica imenica
Apozicija

cijelo gradivo
pridjev imenica
Atribut

Osim spomenutih članova, koji se nazivaju samostalni, ima i nesamostalnih članova. Oni su zapravo "članovi članova", tj. dijelovi kojima se proširuje neki od spomenutih članova. U razmatranoj rečenici to su dijelovi *profesor* i *cijelo*. Riječ je o imenskim dijelovima koji označuju kakvu osobinu (u širem smislu) i koji se s imenicama uz koje stoje načelno slažu u rodu, broju i padežu (nalaze se dakle u odnosu sročnosti ili kongruencije). Ako je takav dio pridjevska riječ (pridjev, zamjenica ili broj) naziva se **atribut**, a ako je imenica, naziva se **apozicija** (vidi VIII. lekciju).

2. Predikat

Naziv **predikat** potječe iz latinskoga jezika (*praedicatum*) i znači "ono što se o kome ili o čemu izriče". U starijem hrvatskom jezikoslovlju nazivao se **prirokom**, a rjeđe i **pridjevkom** ili **pogovorom**.

Prema opisanom ustrojstvu predikat nije ovisan ni o jednom drugom članu. On se ne uvrštava u rečenicu po svojstvima drugih članova. Zato se kaže da on sam sebi otvara mjesto u rečenici. Riječ koja dolazi za predikat i njegova gramatička svojstva bira govornik ovisno o situaciji i naravi obavijesti. Po njemu se, izravno ili neizravno, uvrštavaju svi ostali članovi rečeničnog ustrojstva. To se vidi i po tome što predikat sadrži najviše podataka o drugim članovima. Po njemu znamo broj, lice i padež subjekta, po glagolu koji stoji za predikat unaprijed znamo oblik objekta, a i priložna je oznaka ovisna o predikatu (po odnosu tzv. slabog upravljanja ili slabe rekcije).

3. Predikatne kategorije

Gramatička svojstva koja nazivamo **predikatnim kategorijama**, a to su lice, broj, vid te vrijeme ili način, omogućuju predikatu da "upravlja" ostalim članovima rečenice.

Kategorija lica služi za to da se glagolu pridruži ili oznaka onoga koji govori (1. lice: *ispitujem*), onoga s kim se govori (2. lice: *ispituješ*) ili onoga o kome ili o čemu se govori (3. lice: *ispituje*). Upravo se time uspostavlja izravan odnos sa subjektom. To se posebno vidi po prvom i drugom licu jer u njima službu subjekta mogu imati isključivo oblici nominativa ličnih zamjenica (*ja, ti; mi, vi*). Baš zato što je takav subjekt unaprijed poznat (zališan, redundantan), u hrvatskome jeziku redovito biva ispušten. Dolazi zapravo samo onda kad je posebno naglašen ili kad se jedan subjekt suprotstavlja drugome, npr. *Ne ispitujem ja, nego ispituješ ti*.

Ima predikata i bez oznake lica. U službi takvih predikata dolaze tzv. **bezlični glagolski oblici**, kao što je u rečenicama *Kiši, Valja priznati, Strah me je, Spava mi se, Ničeg nije bilo* i sl. Takvi oblici ne dopuštaju uvrštavanje oznake za predmet govora, tj. za subjekt (ne može se reći npr. **Netko kiši*). Riječ je prije svega o onim slučajevima kad je pokretač radnje nepoznat ili je iz bilo kojih razloga njegovo spominjanje nepoželjno. U primjerima tipa *Spava mi se* postoji doduše oznaka za ono o čemu se govori (*mi*), ali je u zavisnom (rekcijском) odnosu prema predikatu. Takva se oznaka katkada naziva "**logički subjekt**".

I **kategorija broja** kao i kategorija lica izrazito je usmjerena prema subjektu. Ona ne služi za to da obavijesti o tome je li riječ o jednoj ili o više radnji (processa), nego za to da obavijesti je li riječ o jednom ili o više vršitelja radnje: *ispitujem (ja)* ili *ispitujemo (mi)*.

Kategorija vida je glagolska, pa onda i predikatna kategorija. U osnovi je te kategorije razlikovanje svršenih i nesvršenih radnji, npr. *ispitivao je* prema *ispitao je*. U prvom slučaju riječ je o radnji (procesu) u trajanju, u vršenju, a u drugom slučaju riječ je o cjelovitoj radnji, o izvršenju. Cjelovitost radnje ne mora podrazumijevati izvršenost radnje od početka do kraja, nego i izvršenost npr. samo početka (*početi, zapjevati, zasvirati*) odnosno samo završetka radnje (*završiti, dopjevati, dočitati*).

Kategorija vremena može se naći s kategorijom vida u različitim odnosima. Tako se npr. jedna od posljedica vidskih razlika sastoji u tome da se prava sadašnjost ne može izraziti prezentom svršenih (* *Upravo sada ispitam*), nego samo prezentom nesvršenih glagola (*Upravo sada ispitujem*). To je zato što prava sadašnjost pretpostavlja vršenje, a isključuje cjelovitost, izvršenost radnje. S druge strane, prezentom nesvršenog glagola ne može biti izražena radnja koja prethodi nekoj drugoj radnji jer takva radnja pretpostavlja izvršenost. Nije gramatično npr. * *Kad ispituje, ode u šetnju*, nego samo *Kad ispita, ode u šetnju*.

Gramatičke oznake kategorije vremena jesu sadašnjost, prošlost i budućnost. O tim oznakama može se govoriti s dvaju stajališta: s obzirom na vrijeme govorenja i s obzirom na vrijeme o kojem se govori. Ako su vremenske oznake u odnosu prema vremenu govorenja, onda je riječ o **apsolutnoj** uporabi vremena, a ako su u odnosu prema vremenu o kojem se govori, riječ je o **relativnoj** uporabi vremena.

To znači da i sadašnjost i prošlost i budućnost mogu biti i apsolutne i relativne. Apsolutna je sadašnjost npr. *Upravo sada ispituje*, a relativna *Ispituje sutra*; apsolutna je prošlost *Sve je propalo*, a relativna *Propali su ako ne uspiju*; apsolutna je budućnost *Sutra će biti kiše*, a relativna *Bit će da je tako*. Iz toga proizlazi da oblici prezenta, perfekta (imperfekta, aorista) i futura ne označuju samo sadašnjost, prošlost i budućnost. Štoviše, već smo vidjeli da neki oblici, kao prezent svršenih glagola, ne mogu ni imati apsolutne uporabe.

Kategorijom načina označuje se je li riječ o stvarnom, mogućem ili nestvarnom događaju (procesu). Tako se imperativom označuje zahtjevnost (zapovijed), a kondicionalom mogućnost ili uvjetovanost. Kao i vremena, i načini mogu biti u apsolutnoj i relativnoj uporabi, pa se primjerice relativnim imperativom može izražavati prošlost (*Skupi se jučer cijela hajka pa udri kroz šumu*) ili sveltremenost (*Pošalji hudo u vojsku pa sjedi i plači*), a relativnim kondicionalom radnja koja se u prošlosti ponavljala (*Odlazio bi ujutro, a vraćao se uvečer*).

4. Imenski predikat

Predikatu, a i drugim članovima rečeničnoga ustrojstva, svojstveno je i gramatičko i leksičko značenje. U pravilu se oba ta značenja izražavaju jednim nesloženim (*ispituje*) ili složenim glagolskim oblikom (*ispitivao je*). **Gramatičko značenje** predikata *ispituje* jest lice (treće), broj (jednina), vid (nesvršeni), vrijeme (prezent) i način (indikativ), a **leksičko** 'provjerava znanje'. Katkada se ta značenja mogu izražavati i odvojeno. Po tome se razlikuje rečenica *On je ispitivao* od rečenice *On je ispitivač*. U drugoj se rečenici gramatičko značenje izražava tzv. **sponom** ili **kopulom je**, a leksičko imenskom riječju *ispitivač*. Takav se predikat naziva **imenskim**. U službi **imenskoga predikata** ne dolaze samo imenice nego i pridjevi (*On je miran*), zamjenice (*To je njegovo*), brojevi (*Ona je prva*) i prilozi (*Još je rano*).

Glagolski predikat:

On ispituje

Leksičko značenje:
provjerava znanje

Gramatičko značenje:

lice: treće
broj: jednina
vrijeme: prezent
način: indikativ

Imenski predikat:

On je ispitivač.

Leksičko značenje:
onaj tko provjerava
čije znanje.

Gramatičko značenje:

lice: treće
broj: jednina
vrijeme: prezent
način: indikativ

VI. SUBJEKT

1. Gramatička svojstva subjekta

Naziv **subjekt** dolazi također iz latinskoga jezika (*subiectum*) i znači 'ono što leži pod čim, što je podmetnuto'. On se dakle shvaćao kao podloga govorenja, tj. kao ono o čemu je u rečenici riječ. Otuda i stariji hrvatski naziv **podmet**.

* U primjerima tipa *Pastiri su čuvali svoja stada* subjekt se (*pastiri*) slaže s predikatom (*čuvali su*) ne samo u licu i broju nego i u rodu. O čemu ovisi hoće li takva slaganja biti ili neće?

Ovisi o načinu na koji se izriče predikat. Oznaka roda nije svojstvena glagolskim vremenima i načinima, ali jest nekim oblicima koji ulaze u sastav složenih glagolskih oblika i predikata. Riječ je o oblicima čiji su sastavni dio glagolski pridjevi (*On je pitao, Ona je pitala, Ono je pitalo, Svi su bili pitani*) ili o imenskim predikatima (*Program je dobar, Mama je službenica, Dijete nije njihovo*).

Gramatička su svojstva subjekta **rod, broj i padež**, što znači da je taj rečenični član muškoga, ženskoga ili srednjega roda, da je u jednini ili množini i da je u nominativu.

Kako je subjekt po značenju predmet o kojem se govori, prirodno je da se u službi subjekta javljaju prije svega imenice jer one označuju predmetnost, i to upravo gramatičkim obilježjima svojstvenim i subjektu, tj. rodom, brojem i padežom. Međutim, u ulozu subjekta mogu dolaziti i ostale imenske riječi, tj. zamjenice (*Ti nam odgovori, Što ima novo? Nešto nije u redu, To je baš čudno*), poimeničeni pridjevi (*Mrtvi ne govore, Plavi su bili bolji, Sit gladnu ne vjeruje*).

Službu subjekta mogu imati i nepromjenjive riječi ili oblici.

U toj službi može doći npr. sintagma koju čine količinski prilog i imenica u genitivu (*Došlo je mnogo ljudi*), a može i infinitiv (*Misliti znači postojati*). U izuzetnim okolnostima u službi subjekta može se pojaviti bilo koja riječ, pa i bilo koji oblik (*Pred je prijedlog, Ali je veznik, Čitam je oblik prezenta*). U takvim se slučajevim opredmećuju riječi i oblici kojima inače nije svojstvena ni gramatička ni leksička predmetnost.

U rečenici *Došlo je mnogo ljudi* predikat ima oznaku srednjeg roda, a subjekt uopće nema roda (predikat se slaže s riječju *mного*, a *mного* nema roda).

Sve ono što nema roda, a dolazi u odnos sročnosti s nečim što je promjenljivo po rodu, ponaša se kao da je srednjeg roda. Srednji rod je dakle i oznaka za poseban rod i oznaka za "ne-rod". To se vidi i po tome što će atributi nepromjenjivih riječi biti u srednjem rodu (*ovo "pred", ovo "ali", ovo "da" i sl.*). Prema tome, ako subjekt nema roda, a predikat ima oblik promjenjiv po rodu, npr. oblik perfekta, taj će oblik biti u srednjem rodu.

Spomenute riječi (*mного, misliti, ali* i sl.) nemaju ni broja. Ako riječ koja je u službi subjekta nema broja, onda je, što se slaganja tiče, u jednini. Slično kao i kod slaganja

Gramatičko značenje:
ženski rod...

pismoša

Leksičko značenje:
osoba muškog spola...

Sročnost po rodu:

Žena je došla
Stiglo je pismo
Čovjek~~o~~ je spavao

Sročnost po smislu:

Kolovođa je došao~~o~~.

po rodu, jednina je oznaka i za "singular" i za "ne-broj". Zato ne dolazi u obzir slaganje **Mnogo ljudi su došli* iako *mnogo* leksički znači množinu, a ne jedninu.

* Vrijedi li nešto slično i za padež?

Sve ono što se mijenja po padežima, kad je u službi subjekta, dolazi u nominativ, ali se u toj službi može naći i ono što se ne mijenja po padežima, što dakle ne može imati nominativa (*Misliti znači postojati*).

Osim toga, već je bilo rečeno da katkada može biti i u vokativu, i to u usmenom narodnom pjesništvu gdje je takav subjekt izrazito stilski obilježen (npr. *Al besjedi dužde od Mletaka*).

2. Rečenice bez subjekta

Vidjeli smo da se u hrvatskom jeziku subjekt često ispušta kao zališan te da to uz zamjenice prvoga i drugoga lica biva čak redovito. Ali ima i rečenica u kojima subjekta uopće nema. To su rečenice kojima su predikati bezlični glagolski oblici. Značenjsko ustrojstvo takvih rečenica isključuje vršitelja radnje, pa onda i subjekt. S tim u vezi treba reći da se isti glagoli mogu rabiti i u ličnim i u bezličnim oblicima. Razlika se često očituje u rodu jer bezlična uporaba uvijek pretpostavlja srednji rod. Kad je predikat u prezentu, onda je naoko riječ o istoj uporabi (usp. *Puše* i *Vjetar puše*), ali je razlika očita u perfektu: *Puhalo je* i *Vjetar je puhao*.

3. Slaganje (sročnost) po rodu i broju

Subjekt i predikat načelno se slažu u rodu i broju, ali se mogu primijetiti i slučajevi kolebanja. Tako se npr. čuje i *Skupili su se kolovođe pobune* i *Skupile su se kolovođe pobune*.

To biva zato što katkada dolazi do nepodudaranja, pa i sukoba između gramatičkih i leksičkih obilježja roda i broja. U navedenom primjeru riječ je o imenicama koje su gramatički ženskoga roda (završavaju nastavkom -a, pa imaju "žensku" sklonidbu), a leksički obično muškoga (tj. označuju osobe muškoga spola; takve su još *kolovođa*, *pismoša*, *pristaša*, *kolega* itd.). Zato se one, i to samo u množini, slažu ili po gramatičkim obilježjima ili po smislu. U jednini se slažu samo po smislu (*Kolovođa je došao*, a ne **Kolovođa je došla*). Slično se slažu i imenice srednjeg roda sa sufiksom -lo koje znače osobu muškoga spola, npr. *brundalo*, *njuškalo*, *oklijevalo*, *piskaralo*, *trčkaralo*, *tumaralo*, *zanovijetalo* i sl. One se u službi subjekta mogu s predikatom slagati i po smislu (*Njuškalo se opet pojavilo*) i po gramatičkim svojstvima subjekta (*Njuškalo se opet pojavilo*), tj. kao i ostale imenice srednjeg roda s tim sufiksom (npr. *jelo*, *prelo*, *rasulo*, *glačalo*, *vozilo*, *plovilo*, *pojačalo* itd.).

* Zašto se kaže *Braća su složna*, a ne npr. **Braća je složna* (*braća* se sklanja kao *žena*) ili **Braća su složni* (*brat* je muškoga roda)?

Riječ je o jednoj skupini **zbirnih imenica** (uz *braća* to su još *djeca*, *gospoda* i *vlastela*) koje se doista sklanjaju poput imenica ženskoga roda u jednini, ali se s obzirom na broj slažu kao imenice srednjeg roda u množini (usp. *Sela su složna*). Zbirne se imenice i inače kolebaju u broju zato što su one po obliku jedninske, a po sadržaju množinske ili, točnije, označuju poseban tip množine koja nije "pojedinačna", nego kolektivna, zbirna (usp. *listovi* i *lišće*). Zato se neke od njih slažu s predikatom kao

da su u množini (*braća*), neke se kolebaju (*Paščad laje* i *Paščad laju*), a neke se ponašaju kao da su u jednini (*Lišće pada*, *Lišće je palo*).

Brojna imenica trojica slaže se s predikatom u množini (*Trojica su došla*), a brojna imenica **troje** s predikatom u jednini (*Troje je došlo*). Razlog je tome što brojna imenica *trojica* označuje skup od tri istovrsne osobe, tj. osobe muškoga spola, a po obliku i sklonidbi ponaša se kao imenica ženskoga roda na *-a*, pa je donekle slična zbimnoj množini. Zato se i slaže isto onako kako se slažu zbirne imenice tipa *braća*. S druge strane, brojna imenica *troje* ima nastavak koji je i inače svojstven imenicama srednjeg roda (*troje* kao *jaje*). Osim toga, ona može označavati i skupove različitih predmeta označenih riječima srednjega roda, a i skupove označene riječima različita roda (*troje jaja*, *troje djece*, *troje pilića*; *Došlo je njih troje: otac, majka i dijete*). Napokon, služba imenica tipa *troje* vrlo je slična službi količinskih priloga (usp. *Stiglo ih je troje* i *Stiglo ih je puno*), a i oni se uvijek slažu s predikatom u srednjem rodu.

4. Slaganje s "više subjekata"

Treba prije svega reći da više subjekata, više objekata, više istovrsnih priložnih oznaka i sl. znači zapravo više rečenica. Da je to tako, vidi se po rečenicama tipa *Marko i Petar su došli* u kojima je vidljivo da je ta rečenica složena od rečenica *Marko je došao + Petar je došao*. Zato o "više subjekata" govorimo samo uvjetno. S tim u vezi treba reći da je takvo ustrojavanje rečenica, budući da subjekti mogu biti različita roda i različita broja, čest uzrok kolebanjima u slaganju po broju i rodu te da se u gramatikama navode pravila za takva slaganja. Ta bi se pravila mogla svesti na šest, od kojih se prva četiri odnose na subjekte u jednini, a ostala dva na subjekte u množini.

1. Subjekti muškoga roda slažu se s predikatom istoga roda u množini (*Petar i Ivan nisu uspjeli*).
2. Subjekti ženskoga roda slažu se s predikatom istoga roda u množini (*Posjetile su ga sestra i majka*).
3. Subjekti srednjeg roda slažu se s predikatom samo muškoga roda u množini (*Sunce i ljeto još nisu stigli*; uopće ne dolazi u obzir: * *Sunce i ljeto još nisu stigla*).
4. Subjekti različita roda slažu se s predikatom muškoga roda u množini (*Petar i majka posjetili su sestru*, *Majka i dijete dobro su se osjećali*, *Magarac i magare mirno su pasli*).
5. Subjekti istoga roda u množini slažu se s predikatima istoga roda u množini (*Sastali su se susjedi i prijatelji*, *U posjet su stigle majke i sestre*, *Plovila i vozila nisu poskupjela*).
6. Uz subjekte različita roda u množini predikat je onoga roda kojega je najbliži subjekt (*Presušile su rijeke i izvori*, *Srušeni su gradovi i sela*, *Zaboravljena su brda i doline*) ili je, rjeđe, u množini muškoga roda (*Presušili su rijeke i izvori*, *Srušeni su sela i gradovi*, *Zaboravljeni su brda i doline*).

VII. OBJEKT I PRILOŽNA OZNAKA

1. Gramatička svojstva objekta

Naziv **objekt** također dolazi iz latinskoga jezika i znači 'ono što je pred čime, što je izloženo, što je nasuprot čemu'. U hrvatskom se jeziku katkada zamjenjuje nazivom **predmet**. Riječ je o članu rečeničnoga ustrojstva koji "stoji nasuprot subjektu". Subjekt je pojam o kojemu je u rečenici riječ, a objekt je pojam koji glagolska radnja zahvaća ili u vezi s kojim se glagolska radnja vrši.

Objekt se uvrštava u rečenicu po gramatičkim i leksičkim svojstvima glagola koji stoji za predikat. To se vidi po tome što glagol unaprijed određuje oblik objekta. Tako npr. glagol *skupljati* pretpostavlja objekt u akuzativu (*Skuplja knjige*), glagol *obratiti se* u dativu (*Obratio se nazočnima*), a glagol *mahati* u instrumentalu (*Pas maše repom*).

2. Izravni i neizravni objekt

Izravni objekt dolazi uz prijelazne glagole, a to su oni glagoli kod kojih je objekt najizravnije uključen u radnju, tj. kod kojih radnja "prelazi" izravno sa subjekta na objekt, vrši se na objektu. Takav objekt dolazi u akuzativu (*Skuplja knjige*, *Bere jabuke*, *Grade školu*).

Neizravni objekt također je predmet radnje, ali ne pretpostavlja izravni "prijelaz" te radnje sa subjekta na nj, nego je više predmet u vezi s kojim se radnja vrši ili sadrži još kakvu drukčiju obavijest. Tako u rečenici *Upravlja letjelicom* objekt nije samo predmet radnje nego sadrži i dodatnu obavijest o sredstvu.

Izravni objekt nije uvijek u akuzativu, ali uvijek mora biti zamjenjiv akuzativom. Inače, osim u akuzativu može biti još i u genitivu, i to tzv. dijelnom i slavenskom. **Dijelni** ili partitivni genitiv dolazi umjesto akuzativa onda kad glagolska radnja ne zahvaća cijeli objekt, nego njegov dio (npr. *Dajte mi vode*), a **slavenski**, koji se tako zove zato što je svojstven slavenskim jezicima, dolazi umjesto akuzativa u niječnim rečenicama (npr. *Nisam ni vidio grada*, *Nije pitao ženē*, *Neće im dati djeteta* itd.). U svim tim primjerima genitiv je zamjenjiv akuzativom (*Dajte mi vodu*, *Nisam ni vidio grad*, *Nije pitao ženu*, *Neće im dati dijete*).

3. Stupanj obvezatnosti objekta

Objektu je svojstven visok stupanj ovisnosti o glagolu, pa je stoga često i obvezatan, ali stupanj obvezatnosti može biti različit. Može ovisiti o naravi same radnje (tj. o značenju glagola), a može i o kontekstu ili situaciji. Što je značenje glagola općenitije (apstraktnije), to je pojava objekta obvezatnija i obrnuto. To je zato što je uz glagole općenitijeg značenja izbor različitih objekata puno širi, a uz glagole konkretnijega značenja često je posve ograničen. Tako će npr. uz glagole tipa *brati* ili *praviti* objekt biti obvezatan, a uz glagole tipa *pjevati* ili *skladati* manje obvezatan. U prvom je slučaju objekt za radnju toliko bitan da je glagol bez njega posve neobavijestan

(*Bere...*), a u drugom je izbor objekata toliko sužen da je svediv na jedan (npr. sve što se pjeva nekakva je "pjesma"), pa je zapravo sadržan u samom glagolu.

Glagol može imati različito značenje s obzirom na to dolazi li s objektom ili bez njega.

Izostanak objekta daje glagolu često tzv. kvalifikativno značenje, tj. značenje koje vršitelja kvalificira ili ne kvalificira za vršenje neke radnje. Tako npr. rečenica *On ne govori* može značiti 'On je nijem'. Tu se značenje glagola *govoriti* jasno razlikuje od značenja toga glagola u rečenici *On ne govori istinu*.

Nazočnost ili nenazočnost objekta ovisi o kontekstu ili situaciji, a to može biti u vezi s obavijesnim ustrojem. Ako je npr. rečenica odgovor na pitanje *Što je pisao?*, onda je objekt naravno neispustiv (*Pisao je molbu*). Ako je međutim odgovor na pitanje *Kad je pisao?* ili *Gdje je pisao?*, onda je objekt nepotreban (*Pisao je jučer* odnosno *Pisao je u tajništvu*).

Ima velik broj glagola koji uopće ne otvaraju mjesto objektu. To su gotovo svi glagoli stanja i glagoli kretanja, npr. *ležati, stajati, sjediti, sjedati, zaustaviti se, lutati, koračati* itd. Ako uz takve glagole i dođe objekt, on je u pravilu tzv. **unutrašnji**, tj. onaj koji je već sadržan u glagolu, npr. *trčati utrk*.

4. Oblici objekta

Objekt može biti u svim kosim padežima. Evo primjera:

G: *Oslobodite se neugodnih mirisa.*

D: *Zahvalili su se dobročiniteljima.*

A: *Pročitaj pjesmu.*

L: *Nisu ni razmišljali o ponudi.*

I: *Premalo se služi glavom.*

U ovim je primjerima prijedlog upotrijebljen samo uz lokativ. To je zato što lokativ ne može ni biti bez prijedloga.

U ostalim padežima objekti mogu dolaziti i s prijedlozima, osim u dativu, npr.:

G: *Sudac ga je isključio iz igre.*

A: *Ne miješajte se u tuđe stvari.*

L: *Uživa u brzom vožnji.*

I: *Čezne za domovinom.*

Dativ, nasuprot lokativu, rijetko dolazi s prijedlozima, a i kad dolazi, pretpostavlja povezivanje s glagolima kretanja (*Putuju k prijateljima*) ili stanja (*Stoje nasuprot prozoru*), koji, vidjeli smo, ne otvaraju mjesto objektu.

Uz jedan glagol može biti uvršteno više različitih objekata, na primjer:

Lišili su nas (A) pomoći (G).

Odjeću (A) pošaljite izbjeglicama (D).

Uхватili smo ih (A) u laži (L).

Udarilo ga (A) je kamenom (I).

Zaprijetili su mu (D) otkazom (I).

5. Gramatička svojstva priložne oznake

Priložna oznaka ili **adverbijal** ne uvrštava se u rečenicu po glagolu, nego po predikatu ili, točnije, po sadržaju rečenice, i to je bitna razlika između objekta i priložne oznake.

Ostale su razlike među njima posljedica te razlike.

Jedna je od njih npr. razlika u značenju. Objekt, budući da je uveden po glagolu, postaje sastavnim dijelom radnje toga glagola, mijenja njezinu narav. Tako su npr. posve različite radnje *praviti cipele*, *praviti mostove* ili *praviti gluposti*. Priložna oznaka, nasuprot tome, nije sastavni dio same radnje, nego je više ili manje izvanjska okolnost pod kojom se radnja vrši. Između *pisati ovdje*, *pisati u učionici*, *pisati danas*, *pisati prošle godine*, *pisati zbog nastavnika* i sl. nema razlike u naravi (značenju) same radnje.

Druga se posljedica sastoji u tome što je objektu predodređen oblik, a priložnoj oznaci nije. Zato se ono što je rečeno priložnom oznakom može reći i drukčije, tj. može se prepričati (parafrazirati), a ono što je rečeno objektom ne može. Može se npr. reći *pisati ovdje* ili *pisati na ovom mjestu*, *pisati danas* ili *pisati tijekom današnjega dana*, a *praviti cipele* ne može se reći nikako drukčije, a da se značenje posve ne izmijeni.

6. Stupanj obvezatnosti priložne oznake

Objekt je načelno obvezatan, a priložna oznaka nije. U rečenici *Lani je sagradio kuću lani* je ispustivo (*Sagradio je kuću*), a *kuću* nije (**Lani je sagradio*). To pokazuje da je objekt temeljni član rečeničnog ustrojstva, a priložna oznaka fakultativni.

Isti oblik u jednoj rečenici može biti u službi objekta, a u drugoj u službi priložne oznake. Takve je slučajeve zanimljivo analizirati kako bi se razlika među tim članovima rečeničnog ustrojstva bolje uočila. Tako je npr. u rečenici *Potrošio sam čitav dan* skup riječi *čitav dan* objekt, a u rečenici *Kišilo je čitav dan* priložna oznaka. Da je to tako, vidi se po tome što se objekt nikako ne može prepričati, a priložna oznaka može (ne može npr. **Potrošio sam tijekom čitavog dana*, a može *Kišilo je tijekom čitavog dana*).

S tim u vezi ima i slučajeva dvoznačnosti. Tako npr. u rečenici *Prodao sam knjigu kolegi* oblik *kolegi* može biti interpretiran i kao objekt i kao priložna oznaka. Ako je objekt, onda rečenica znači da je kolega kupac, a ako je priložna oznaka, onda kolega nije kupac, nego npr. vlasnik knjige. U prvom slučaju *kolegi* nikako ne možemo prepričati, a u drugom možemo na više načina (*za kolegu*, *u koleginu ime*, *u koleginu korist*, *umjesto kolege* i sl.).

7. Vrste priložnih oznaka

Kad je riječ o priložnim oznakama, obično se misli na oznake:

mjesta (*Tamo im je bolje, U školi je naporno, Trče dvorištem*),

vremena (*Tada to nismo znali, Probudio se oko ponoći, Dobiva plaću svakog prvog u mjesecu*) i

načina (*Tako nije bilo rečeno, Uspjeli smo na jedvite jade, Ponaša se kao slon u porculanskoj radnji*).

Međutim, osim spomenutih mogu se još razlikovati priložne oznake:

uzroka (*Zato ga nisu ni pozvali, Trese se od straha, Kasne zbog nevremena*),

namjere (*Otišli su po drva, Svratio je baki na večeru, Sastali su se radi dogovora*),

društva (*Bio je s njom u kazalištu, Nismo se slagali sa susjedima, Sa svima se izmirila*),

smjera (*Kremuli su prema šumi, Ne idu k nama, U srpnju svi nagrnu moru*),

količine (*Upozorili su ih više puta, Previše se znoji, O tome malo znaju*),

sredstva (*Udario ga je šakom, Trg je okićen zastavama, Morali su ih silom otjerati*),

dopuštanja (*Unatoč mnogim nastojanjima nisu uspjeli, Ni uz najbolju volju nije nam pomogao, Došla je usprkos kiši*).

VIII. ATRIBUT I APOZICIJA

1. Nesamostalni rečenični članovi

Rečeno je da atribut i apozicija nisu članovi temeljnoga rečeničnog ustrojstva kao predikat, subjekt, objekt i priložna oznaka, tj. da nisu samostalni.

Da atribut doista nije član temeljnoga rečeničnoga ustrojstva, vidi se npr. po tome što on može biti uvršten i uz subjekt (*Glavna ulica u pravilu je najduža*) i uz imenski predikat (*Ovo je glavna ulica*) i uz objekt (*Najprije potražite glavnu ulicu*) i uz priložnu oznaku (*Prvo su prošetali glavnom ulicom*). On dakle uopće nije član rečenice, nego član njezina člana. Može se dodati svakoj imenskoj riječi (tj. imenici, imeničkoj zamjenici ili poimeničenom pridjevu) bez obzira na to u kakvoj je službi ta riječ.

Nešto slično vrijedi i za apoziciju s tom razlikom što je i apozicija imenska riječ pa atribut može biti i njoj podređen, a ne može biti obrnuto, tj. atributu ne može biti podređena apozicija, npr. *Stari grad Zagreb postaje sve uredniji* i sl.

2. Atribut

Naziv **atribut** dolazi iz latinskoga jezika (*attributum*) i znači 'ono što je pridjeveno, pridijeljeno, pridodano'. U starijem hrvatskom jezikoslovlju upotrebljavao se za to naziv **pridjevak**. To je dakle riječ koja se pridijeva imenskoj riječi da je po čemu odredi.

Atribut određuje imensku riječ po svojstvu u širem smislu, što znači da atributi mogu biti **kvalitativni**, tj. određivati imenicu po kakvoći (npr. *šarena haljina*),

diferencijalni, tj. određivati imenicu s obzirom na neko dvojstvo – *star: nov, visok: nizak, oštar: tup* i sl. – (npr. *nova haljina*),

posesivni, tj. označavati pripadnost komu ili čemu (npr. *sestrina haljina*)

relativni, tj. označavati imenicu po kakvu posve uopćenu svojstvu (npr. *neka haljina*).

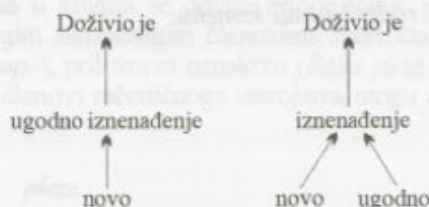
Između pridjeva i atributa postoji jasna razlika. Pridjev je vrsta riječi, a atribut sintaktička služba. Među njima postoji tijesan suodnos utoliko što je ta služba za pridjev najtipičnija, ali atribut ne mora biti samo pridjev, nego može biti zamjenica (*Ovoga čovjeka ne poznajem*), broj (*Prvi dan je najteže*), a može biti i imenica u kojem od kosih padeža (*Dodaj mi čašu vode, Prijatelj ti je šutljiv*) odnosno prijedložni izraz (*Vole život na selu, Mora se utvrditi odgovornost za krizu, Obuzela ih je radost zbog uspjeha*).

Osim toga, može imati i oblik zavisnoga dijela složene rečenice, npr. *Svi koji su završili neka ustanu, Osjetio je pravo zadovoljstvo što ih je vidio skupa, To je uvjet da se uspije* i sl. U takvim slučajevima onda i govorimo o atributivnim rečenicama (usp. lekciju XIV).

* To znači da ima atributa koji se ne slažu s imenicama u rodu, broju i padežu?

Pridjevski atributi, a među njih idu i zamjenički odnosno brojevni (jer imaju mogućnost promjene po rodu koja je za pridjeve bitna), slažu se s imenicama kojima se pridijevaju i u rodu i u broju i u padežu, a imenički se ne slažu ni u čemu. Prvi se stoga zovu **sročni (kongruentni)**, a drugi **nesročni (nekongruentni)** atributi.

Između sročnih i nesročnih atributa ima i drugih razlika. Jedna je i u tome što se uz imeničke (nesročne) attribute može uvrstiti novi atribut (*Napravio je kuću od **bijelog kamena***), a pridjevski se atribut ne odnosi na drugi pridjevski atribut, nego izravno na imenicu ili na cijeli skup koji čine imenica i drugi pridjevski atribut. S obzirom na to atributni skupovi mogu biti dvoznačni. U rečenici *Doživio je **ново** ugodno iznenađenje* atribut *ново* odnosi se na skup *ugodno iznenađenje*, a u rečenici *Doživio je **ново, ugodno** iznenađenje* odnosi se na imenicu *iznenađenje*. U prvom se slučaju pretpostavlja da je i prije bilo ugodnih iznenađenja, a u drugom da je bilo iznenađenja, ali ne ugodnih. Shematski bi se to moglo prikazati ovako:

U svim dosadašnjim primjerima sročni atribut stoji ispred imenice, a nesročni iza imenice. Tako je uvijek u stilski neutralnom, neobilježenom redu riječi. Izmjena toga reda u načelu je stilski obilježena, npr. *kamen bijeli* ili *na rijeci most*. Izuzimaju se samo slučajevi kad je pridjev dio kakva vlastitog imena, npr. *Ivan **Grozni***, ili je cijeli skup obilježen pripadnošću biblijskom stilu, npr. *Oče **naš*** (usp. lekciju XVI).

3. Apozicija

Naziv **apozicija** istoga je podrijetla kao i naziv atribut, a i sličnoga je značenja. Dolazi naime od lat. *appositum* što znači 'ono što je priloženo, dodano, postavljeno uz što, stavljeno uz postavljeno'. Riječ je o dijelu imenskih skupova koji je vrlo sličan atributu. Razlika je u tome što u službi apozicije dolaze imenice sročne s imenicama na koje se odnose, npr. *Sin Ivan sličan je ocu*.

* Može li i apozicija kao i atribut biti dijelom svih samostalnih članova rečeničnog ustrojstva?

Može biti dijelom i subjekta (*Grad Zagreb postaje uredniji*) i predikata (*To je grad Zagreb*) i objekta (*Sjećate li se grada Zagreba?*) i priložne oznake (*Puno je buke u gradu Zagrebu*).

Apozicija se načelno slaže s imenicom uz koju stoji u rodu, broju i padežu, ali je to slaganje manje obvezatno negoli kad je riječ o pridjevima. Razlog je tome što imenice nisu promjenljive po rodu pa se onda ne mogu jedna drugoj prilagođavati (npr. *grad Požega, selo Mračlin, rijeka Dunav*). Osim toga, neke od njih, prije svega vlastite, nisu promjenljive ni po broju, pa nisu ni po njemu nužno prilagođene (npr. *selo Komletinci, grad Vinkovci, država Ujedinjeni Arapski Emirati*).

Sročni atribut:
staklena čaša

Nesročni atribut:
čaša vode

apozicija

Sročna apozicija:
rijeka Drava

Nesročna apozicija:
rijeka Dunav

O skladnji A. V. Tkalčevića:

Jedna od posebno uočljivih odlika Veberova shvaćanja sintakse jest vrlo razrađena tipologija rečenica (kod njega izreka). Tako izreke mogu biti: proste, razširene, stegnute, pokratjene, sastavljene, glavne, ovisne, uzporedjene, podređjene, umetnute, mnogostručne i period(ne).

Moglo bi se reći da je slaganje u padežu obvezatnije nego u rodu i broju jer je svaka imenica sklonjiva pa se drugoj imenici može prilagoditi u padežu (npr. *Selo je blizu rijeke Dunava, Nema kupanja u rijeci Dunavu* itd.), ali ni takvo prilagođavanje nije uvijek obvezatno. Neslaganja u padežu ima posebno u onim slučajevima u kojima apozicija stoji ispred vlastite imenice koja nije primarna ili nije tipična za ono što se njome označuje, nego je to primarno vlastito ime nečega drugoga. Takve imenice obično dolaze u navodnike, npr. *Prenoćio je u hotelu "Zagreb", Igra u nogometnom klubu "Croatia", Koncert će biti u dvorani "Vatroslav Lisinski"* i sl.

Apozicija se može odnositi i na više imenica, i tada je, razumljivo, u množini, npr. *Veliki hrvatski pjesnici Ujević, Šimić i Kaštelan rođeni su na kamenu.*

U osnovnom redu riječi apozicija uvijek dolazi ispred imenice na koju se odnosi, ali u obilježenoj može dolaziti i iza imenice na koju se odnosi (usp. lekciju XVI). U ovom drugom slučaju u načelu se odvaja zarezima, npr. *Ujević, Šimić i Kaštelan, veliki hrvatski pjesnici, rođeni su na kamenu.*

IX. REČENICE PO SASTAVU

Budući da rečenice mogu biti međusobno vrlo raznolike, svrstavaju se u skupine po određenim kriterijima. Jedan od tih kriterija jest **sastav**. Po njemu se rečenice dijele na dvije velike skupine i više podskupina. Prvu skupinu čine **jednostavne**, a drugu **složene rečenice**.

1.1. Jednostavne rečenice

Jednostavnim rečenicama nazivaju se prije svega one (nesložene) rečenice za koje je svojstven suodnos između predikata i subjekta (npr. *Baka plete*). Ovisno o naravi obavijesti i okolnostima u kojima se odvija priopćavanje jednostavne se rečenice mogu "proširivati" drugim samostalnim članovima rečeničnoga ustrojstva, npr. obječtom (*Baka plete čarape*), priložnom oznakom (*Baka plete čarape u kutu*), a zatim se pojedini samostalni članovi rečeničnoga ustrojstva mogu dalje "proširivati" nesamostalnicima.

	<i>Baka</i>	<i>plete.</i>
	<i>Baka</i>	<i>plete čarape.</i>
	<i>Baka</i>	<i>plete čarape u kutu.</i>
	<i>Naša baka</i>	<i>plete čarape u kutu.</i>
	<i>Naša baka Ana</i>	<i>plete čarape u kutu.</i>
	<i>Naša baka Ana</i>	<i>plete vunene čarape u kutu.</i>
	<i>Naša baka Ana</i>	<i>plete vunene čarape u kutu sobe.</i>
	<i>Naša baka Ana</i>	<i>plete vunene čarape u kutu dnevne sobe.</i>
	<i>Naša baka Ana</i>	<i>počinje pletenje vunenih čarapa u kutu dnevne sobe.</i>

* Je li suodnos predikata i subjekta svojstven svim jednostavnim rečenicama?

Ima rečenica koje nisu raščlanjive na predikat i subjekt. Riječ je o onim rečenicama u kojima se ne zna što je subjekt, u kojima subjekta i nema. Jednostavne rečenice kojima je svojstven suodnos predikata i subjekta nazivaju se **raščlanjenima** (npr. *Baka plete*), a one koje nisu članjive na predikat i subjekt nazivaju se **neraščlanjenima** (npr. *Sniježi*, *Dani se*, *Radi se sedam sati*).

1.2. Raščlanjene i neraščlanjene rečenice

Glavni je razlog pojavi neraščlanjenih jednostavnih rečenica u tome što ima predikata uz koje se uopće ne može uvrstiti subjekt. To su prije svega predikati koji imaju oblik **bezličnog glagola**, kako je u već navedenim primjerima *Sniježi*, *Dani se*, *Radi se sedam sati*. Dio takvih glagola označuje radnje koje nemaju vršitelja ili im je vršitelj nepoznat, pa zato ne mogu imati ni subjekt koji obično označuje vršitelja radnje. Takvi su primjerice glagoli koji označuju prirodne pojave (**verba meteorologica**), npr. *sniježiti*, *kišiti*, *daniti se*, *grmjeti* itd.

Ima i drugih razloga izostajanju subjekta. Jedan od njih može biti i u tome što govornik ne želi ili se ne usuđuje imenovati vršitelja radnje. Tako je u primjerima iz razgovornog stila tipa *Tuklo ga po glavi* (tu se namjerno zaobilazi imenovanje vršitelja radnje jer bi ono moglo imati neželjenih posljedica). Napokon, razlog izostajanju

subjekta može biti i u tome da se vršitelj radnje na neki način "pasivizira", tj. da se naglasi kako je riječ o radnji koja se događa u vezi s nekim, ali mimo njegove volje. Takvi "pasivni pokretači radnje" dobivaju u rečenici oblik dopune, npr. *Spava joj se*, *Stid ga je*, *Dosadno im je*. Takve dopune na neki način nadomještaju subjekt (zato se katkada govori da su to tzv. "logički" subjekti). Da je to tako, vidi se npr. po tome što se sve navedene neraščlanjene rečenice mogu preoblikovati u približno adekvatne raščlanjene rečenice, tj. rečenice sa subjektima, npr. *Pospana je (ona)*, *Stidi se (on)*, *Dosađuju se (oni)*.

* Pripadaju li neraščlanjenima i rečenice tipa *Učim. Spremajte se. Došli su?*

Ne pripadaju. Sve te rečenice imaju subjekt (*ja*, *vi*, *oni*), samo taj subjekt nije prisutan, nego je izostavljen jer je posve zališan (redundantan), a to znači da njegova prisutnost nije obavijesna (svejedno je hoćemo li reći *Učim* ili *Ja učim*, a ako je svejedno, onda je bolje samo *Učim* jer je ekonomičnije). Prije se govorilo da je takav subjekt *skriven*, što nije posve netočno, ali je neprecizno jer može sugerirati da se u takvim primjerima ne zna što je subjekt, a upravo je suprotno: subjekt se izostavlja baš zato što se to pouzdano zna.

Rečenice kao što su *Požar! Strašno! Noć.* ili *Da. Ne. I? Kada? No!* i sl. pretpostavljaju kontekst ili situaciju, pa pripadaju **iskazima**, tj. rečenicama kao obavijesnim jedinicama, jedinicama govora, a ne rečenicama kao jezičnim jedinicama. Da bi to postale, njih je potrebno dopuniti dijelovima koji se podrazumijevaju iz konteksta ili situacije (npr. iz dijaloga): A. *Vidio sam Petra.* B. *Kada (si ga vidio)?*

2. Složene rečenice

Složenima se nazivaju rečenice koje su nastale sklapanjem više jednostavnih rečenica u jednu. U takvim se dakle rečenicama temeljno rečenično ustrojstvo javlja dva ili više puta. Tako je npr. rečenica:

Kad se opet ponamjestismo oko stola u palači, brzo je minula sva melankolija i za kratko vrijeme opet se orilo od smijeha mladih djevojaka, u koji najposlije i stari ljudi zapadahu.

Ksaver Šandor Gjalski: *Idila staroga ljeta*

sastavljena od jednostavnih rečenica: 1. *Opet se ponamjestismo oko stola u palači.* 2. *Brzo je minula sva melankolija.* 3. *Za kratko vrijeme opet se orilo od smijeha mladih djevojaka.* 4. *I stari ljudi najposlije zapadahu u smijeh.*

Pojedine od tih rečenica nisu sklopljene u složenu na isti način. Druga i treća rečenica sklopljene su tako da jedna o drugoj ne ovisi. To se vidi po tome što bi se između njih mogla staviti i točka. Prva rečenica sklopljena je u složenu tako da je o drugoj ovisna; odnosi se prema njoj kao priložna oznaka prema predikatu. To se vidi po tome što se može preoblikovati u pravu priložnu oznaku, npr. *nakon ponovnog namještanja oko stola u palači*. Četvrta je rečenica ovisna o trećoj, i to tako što proširuje jedan njezin član (*od smijeha*) i odnosi se prema njemu kao atribut prema imenici.

Rečenica u sastavu složene rečenice, bez obzira na narav sklapanja, naziva se **surečenicom** ili **klauzom**.

Razlikujemo tri glavna tipa sklapanja:

sklapanje povezivanjem,

sklapanje uvrštavanjem i

sklapanje bez veznika ili asindetsko sklapanje. Sklapanje povezivanjem vrsta je slaganja rečenica pomoću veznika pri kojemu te rečenice čine jednu cjelinu, ali ne postaju ovisne jedna o drugoj (npr. *Pozovi nas i doći ćemo; Pozovi nas, ali nećemo doći; Ili nas pozovi ili nećemo doći*). Tako složene rečenice nazivaju se **nezavisnosložnim** rečenicama.

U sklapanju uvrštavanjem uz pomoć veznika jedna je rečenica ovisna o drugoj. Surečenica u koju se uvrštava zove se **glavna rečenica**, a surečenica koja se uvrštava u ustrojstvo glavne zove se **zavisna rečenica**. Zavisna se rečenica odnosi prema glavnoj kao član (ili kao dio člana) njezina unutrašnjeg ustrojstva. Tako sklopljene rečenice zovu se **zavisnosložnim** rečenicama. S obzirom na to kako se zavisna rečenica odnosi prema glavnoj, razlikuju se **predikatne** (*Kuća mu je da se diviš*), **subjektne** (*Tko umije, njemu dvije*), **objektne** (*Naučili su kako se treba ponašati*), **priložne** (*Dodi kad možeš*) i **atributne** rečenice (*Vrati knjigu koju si posudio*).

* Nastaju li sklapanjem bez veznika nezavisnosložene ili zavisnosložene rečenice?

Nastaju i nezavisnosložene (npr. *Hladno je, zatvorite vrata*) i zavisnosložene (npr. *Kažem vam: to je uzalud; Ne zaboravite ono: svemu ima vrijeme*), samo što je zavisnost takvih rečenica drukčije naravi nego zavisnost vezničkih rečenica. Ona je uvjetovana značenjem pojedinih riječi koje dolaze u prvom dijelu (tj. u prvoj surečenici) složene rečenice, a koje je potrebno dopuniti. Tako npr. glagoli koji znače govorenje (*reći, govoriti, pričati* i sl.) pretpostavljaju dopunu, koja može imati i oblik rečenice, u kojoj se priopćuje o sadržaju govorenja, a upućivačke (pokazne) zamjenice (*ovaj, taj, onaj* i sl.) pretpostavljaju dopunu koja sadrži obavijest o onome na što se upućuje. Zato su rečenice *Kažem vam...* ili *Ne zaboravite ono...* obavijesno nepotpune (usp. lekciju XV).

Nezavisno sklapanje =
povezivanje.

Zavisno sklapanje =
uvrštavanje.

X. NEZAVISNOSLOŽENE REČENICE

1. Nezavisnosložene (koordinirane) i zavisnosložene (subordinirane) rečenice

Nezavisnosložene
(koordinirane) rečenice:
sastavne (*i, pa, te, ni, niti*)
suprotne (*a, ali, nego, no,*
već)
rastavne (*ili*)

Razlika između nezavisnosloženih i zavisnosloženih rečenica već je dijelom opisana (usp. prošlu lekciju): nezavisnosložene rečenice čine cjelinu, ali jedna o drugoj ne ovisi, što znači da jedna ne postaje dijelom ustrojstva druge. Surečenice **nezavisnosložene** rečenice *Sjede i pišu* međusobno su ravnopravne, a dijelovi **zavisnosložene** rečenice *Sjede dok pišu* nisu. Zavisna surečenica *dok pišu* odnosi se prema glavnoj (*Sjede*) kao priložna oznaka vremena, što znači da je ona postala njezinim sastavnim dijelom. Zato se zavisno slaganje i naziva **uvrštavanjem**.

Među njima ima razlika i u veznicima. Veznici nezavisnosloženih rečenica ne pripadaju nijednoj od surečenica koje povezuju, a veznici zavisnosloženih rečenica sastavni su dio zavisnih surečenica. Da je tako, vidi se po tome što u nekim nezavisnosloženim rečenicama možemo zamijeniti redosljed surečenica, a veznik ostaje na istom mjestu, npr. *Čitamo i pišemo* i *Pišemo i čitamo*. Osim toga, razlikuju se i po sastavu. Iste riječi u načelu ne mogu služiti kao veznici i jednih i drugih rečenica (*i* ne može biti veznik zavisnosloženih, a *da* ne može biti veznik nezavisnosloženih rečenica).

Osim toga, veznici nezavisnosloženih rečenica imaju općenitija i manje određena značenja (sastavnosti, suprotnosti i rastavnosti), a veznici zavisnosloženih rečenica imaju određenija i preciznija značenja (uzroka, vremena, načina, posljedice, pogodbe itd.).

2. Sastavne rečenice

Sastavnim ili kopalativnim rečenicama svojstven je uopćen odnos među surečenicama, bilo kakva vrsta zajedništva, sličnosti ili podudarnosti među njihovim sadržajima; a hoće li se kojom sastavnom rečenicom označiti samo supostojanje dvaju sadržaja, kao u primjeru *Noć je mirna i lipe mirišu*, ili će ti sadržaji biti u tješnjem značenjskom suodnosu, npr. uzročno-posljedičnom: *Jako puše, pa sam zatvorio prozor*, ovisi o značenju surečenica.

Veznici sastavnih rečenica, a to su *i, pa, te, ni* i *niti*, imaju uopćena značenja. Oni znače samo to da su dvije rečenice sastavljene u jednu. Zato se takve rečenice i zovu sastavne.

Međutim, to ne znači da među njima nema razlike. Osnovni je sastavni veznik *i*, što se vidi po tome što on može zamijeniti *pa* i *te*. *Pa* se razlikuje od *i* po tome što pretpostavlja da se radnja druge surečenice događa poslije radnje prve. Zato se rečenica *Sjede i pišu* ne može zamijeniti rečenicom *Sjede pa pišu*, a rečenica *Sjedni pa piši* može se zamijeniti rečenicom *Sjedni i piši*. Veznik *i* može dakle značiti i istodobnost i poslijevremenost, a *pa* samo poslijevremenost.

Veznik *te* ne razlikuje se od veznika *i*, što znači da on može značiti i istodobnost i poslijevremenost, ali je od njega puno rjeđi. Rabi se zapravo kao njegova rezerva,

npr. u rečenicama u kojima bi se i morao više puta ponoviti, npr. *Sjeli su i porazgovarali te zaključili da pristanu na pomudu*. Osim toga, taj veznik često dolazi u funkciji zatvaranja niza, npr. *Dugo se mučio, razmišljao o svemu, šetao po sobi, prevrtao se u krevetu te zaspao pred samo jutro*.

U administrativno-poslovnom stilu umjesto *te* u takvoj ulozi često dolazi veznik *kao i*, npr. *Tom zakonskom odredbom reguliraju se prava stanara u društvenim stanovima, prava stanara u nacionaliziranim stanovima kao i prava podstanara*. Umjesto *kao i* bolje je, i u administrativno-poslovnom stilu, upotrebljavati veznik *te*.

Veznici *ni* i *niti* dolaze u zanijekanim rečenicama umjesto veznika *i*, npr. *Ni ja ni ti nismo znali* ili *Niti sjede niti pišu*.

Nije svejedno koji ćemo od tih veznika upotrijebiti, što se vidi po tome da se ne kaže **Ni sjede ni pišu*. Njihove su službe jasno podijeljene.

Veznik *ni* dolazi u službi priloga za isticanje, npr. *I on je došao > Ni on nije došao, Teško je i nama i njima > Nije teško ni nama ni njima*. U takvoj službi ne upotrebljava se veznik *niti*. Razlika je među njima i u tome što veznik *ni* ne povezuje rečenice s glagolskim predikatima, nego samo rečenice bez glagolskih oblika, npr. *Ni uspona bez pada ni uspjeha bez rada*. Ako u tu rečenicu uvedemo glagolske predikate, moramo umjesto *ni* upotrijebiti *niti*: *Niti ima uspona bez pada niti ima uspjeha bez rada* (** Ni ima uspona bez pada... uopće ne dolazi u obzir*). Napokon veznik *ni* pretpostavlja niječne (npr. *Ni on ni ona nisu došli*), a *niti* jesne predikate (*Niti su došli niti su se javili*). Zato nisu pravilne rečenice: *Niti on nije došao, Nije teško niti nama niti njima, Nije niti dolazio na posao, Ne čini to niti u kojem slučaju*, nego samo rečenice *Ni on nije došao, Nije teško ni nama ni njima, Nije ni dolazio na posao, Ne čini to ni u kojem slučaju*.

U niječnim rečenicama javlja se i veznik *i*. Kaže se npr. *Ne sjede i ne pišu*. Veznik *niti* dolazi zapravo samo umjesto *i* koje se ponavlja. Zato je rečenica *Ne sjede i ne pišu* rezultat nijekanja rečenice *Sjede i pišu*, a rečenica *Niti sjede niti pišu* rezultat nijekanja rečenice *I sjede i pišu*.

3. Suprotne rečenice

Suprotne ili adverzativne rečenice razlikuju se od sastavnih prije svega po tome što sadržajima njihovih surečenica nije svojstveno zajedništvo, sličnost ili podudarnost (kao sastavnima: *Sjede i pišu*), nego, naprotiv, suprotnost, odvojenost, različitost, nepodudarnost itd., npr. *Sjede, ali ne pišu*.

Pojam suprotnosti isto je tako širok kao i pojam sastavnosti. Suprotnost ne mora podrazumijevati suprotstavljenost sadržaja pojedinih surečenica, kao u navedenom primjeru, nego može značiti bilo kakav nesklad, uključujući i nesklad u ustrojstvu, a ne samo u sadržaju, npr. *Mi počinjemo, a vi nastavljate isti posao; Mlad je, a vitak; Ona studira filozofiju, a on povijest* itd.

Veznici su suprotnih rečenica *a, ali, nego, no* i *već*.

Veznik *a* specijaliziran je za oznaku kakva nesklada, nepodudarnosti među surečenicama, a *ali* označuje suprotstavljenost sadržaja surečenica. Zato su ti veznici načelno nezamjenjivi, npr. ** Mi počinjemo, ali vi nastavljate* ili ** Ona studira filozofiju, ali*

on povijest. Veznik *a* može doduše doći i u rečenicama sa suprotstavljenim značenjem, ali on to značenje ne ističe, nego ga čak ublažava, dok ga *ali* ističe. Veznikom *a* daje se obavijest da se sadržaji surečenica međusobno razlikuju, a veznikom *ali* i dodatna obavijest da su ti sadržaji međusobno rastavljeni. U tome je razlika između rečenica *Traži, a ne nalazi; Ne uči, a zna* i rečenica *Traži, ali ne nalazi; Ne uči, ali zna* i sl.

Veznici *nego* i *već* dolaze u suprotnim rečenicama kojima je prva surečenica obvezatno niječna, npr. *Nismo čitali, nego smo pisali; Nije meni do mogega perja, već je meni do moje nevolje*. Razlika je među njima u tome što je *nego* neobilježen, a *već* obilježen kao rjeđi i zastario.

Osim toga, *već* ne dolazi u rečenicama kojima je druga surečenica imenskoga tipa. Ne smatraju se stoga pravilnim, nego pokrajinskim, rečenice *Nije došla ona, već on* (samo: *Nije došla ona, nego on*).

Veznik *no* u suvremenom hrvatskom jeziku ne dolazi kao zamjena za *nego* ili *već*. Rečenice tipa *Nismo čitali, no smo pisali* ili *Nije jutro, no večer* danas su izrazito zastarjele i/ili pokrajinske.

Veznik *no* međutim upotrebljava se kao zamjena za veznik *ali*, npr. *Mnogo ih je tih dana svračalo k njemu, no nitko ništa nije primijetio*. Razlika je među njima u tome što je *no* obilježen kao rjeđi te što se po službi približava tekstnom vezniku ili tzv. rečeničnom prilogu *međutim* (zato će biti izrazito obilježen u primjerima tipa *Ne uči, no zna* ili *Zna, no neće da kaže*). Da je to tako, vidi se npr. po tome što se upotrebljava zajedno s *međutim* (često se čuje *no međutim*, ali se ne čuje *ali međutim*). To naravno nikako ne znači da je *no međutim* pravilno. Naprotiv, ono je zališno i rogobatno. Dovoljno je ili *no* ili *međutim*, npr. *No, nisu se mogli dogovoriti* ili *Međutim, nisu se mogli dogovoriti*.

4. Rastavne rečenice

Rečenice s veznikom *ili* nazivaju se **rastavnima** ili disjunktivnima. U njima se sadržaj jedne surečenice "rastavlja" od sadržaja druge, što znači da se ostvaruje sadržaj samo jedne od njih. U rečenici *Navečer čita ili gleda televiziju* sadržaj jedne surečenice isključuje sadržaj druge. Ako *čita*, onda *ne gleda televiziju* i obrnuto. U odnosu rastavnosti ne moraju biti surečenice u cjelini, nego mogu biti i pojedini članovi rečeničnoga ustrojstva:

predikati (*Navečer čita ili piše*),

subjekti (*Čitaju ili on ili ona*),

objekti (*Čita novele ili romane*),

priložne oznake (*Čita ili navečer ili popodne*).

Zališni članovi rečeničnoga ustrojstva načelno se ne ponavljaju, pogotovo ako nisu predikati. Zato će biti obično: *Ili čita on ili čita ona*, ali neće: * *Ili navečer čita ili navečer piše*.

* Među navedenim primjerima ima i onih u kojima se veznik *ili* ponavlja. Znači li to da se rečenice tipa *Navečer čita ili piše* razlikuju od rečenica tipa *Navečer ili čita ili piše*?

Razlikuju se utoliko što je u rečenicama s ponovljenim veznikom *ili* odnos rastavnosti naglašeniji.

Rastavne rečenice mogu imati više od dviju surečenica, npr. *Ili čita ili piše ili sluša radio ili gleda televiziju*. Takve se rečenice često javljaju i u obliku rečeničnog niza, sa samo jednim veznikom *ili* koji zatvara niz, npr. *Čita, piše, sluša radio ili gleda televiziju*.

Među nezavisnosloženim rečenicama često se spominju **isključne (ekskluzivne)** i **zaključne (konkluzivne)**, ali one ovdje nisu spomenute zato što ne pripadaju istom tipu slaganja kao sastavne, suprotne i rastavne rečenice. One naime nemaju veznika poput *i*, *a* ili *ili*.

Riječi *dakle*, *samo*, *jedino* i sl., koje se spominju kao veznici tih rečenica, nisu veznici, nego prilozici. Ako bi se govorilo o zaključnim rečenicama s *dakle* (*Mislim, dakle postojim*) ili isključnim sa *samo/jedino* (*Sve je mirno, samo/jedino se čuje šum mora*), onda bi trebalo govoriti i o vremenskim rečenicama s *onda/tada/zatim* (*Svi su ušli, onda/tada/zatim posjedali*), mjesnim rečenicama s *tamo/ondje* (*Izišli su na ulicu, tamo/ondje nije bilo nikoga*) ili uzročnim rečenicama sa *zato/stoga/zbog toga* (*Loše je vrijeme, zato/stoga/zbog toga nećemo putovati*).

XI. PREDIKATNE, SUBJEKTNE I OBJEKTNE REČENICE

1. Zavisnosložene rečenice

Pojedine se vrste zavisnosloženih rečenica izdvajaju s obzirom na to kako se zavisna surečenica odnosi prema glavnoj. Ako se odnosi kao dio njezina predikata, govori se o predikatnim rečenicama; ako se odnosi kao subjekt, govori se o subjektnim; ako se odnosi kao objekt, govori se o objektnim; ako se odnosi kao priložna oznaka, govori se o priložnim; a ako se odnosi kao atribut, govori se o atributnim rečenicama.

Te se rečenice mogu podijeliti i po nekim drugim kriterijima. Dije se, na primjer, slično jednostavnima, s obzirom na to jesu li raščlanjene ili neraščlanjene. **Raščlanjenima** se smatraju one u kojima se zavisna surečenica odnosi na glavnu kao cjelinu (npr. *Bilo je vrlo tiho, što ih je iznenadilo*), a **neraščlanjenima** one u kojima se zavisna surečenica odnosi na dio glavne (npr. *Osoba koju smo pozvali nije došla*).

Osim toga, dijele se i s obzirom na narav veznih sredstava. Naime, jedna vezna sredstva samo povezuju zavisnu surečenicu s glavnom (npr. *Čita kad ima vremena, Čita ako ima vremena, Čita jer ima vremena* itd.), a druga čine to isto, ali tako što dolaze umjesto nekog dijela glavne surečenice, što zastupaju, zamjenjuju taj dio (npr. *Čovjek koji čita ima vremena, Čovjek što čita ima vremena* i sl.). Rečenice s takvim veznim sredstvima zovu se odnosne (relativne). Po tom dakle kriteriju u jednu skupinu idu odnosne rečenice (ili rečenice supstitutivnog, "zastupnog" tipa), a u drugu sve ostale.

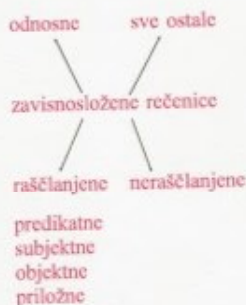
2. Predikatne rečenice

Budući da se u **predikatnim rečenicama** zavisna surečenica odnosi prema glavnoj kao imenski dio predikata prema glagolskome dijelu, njima je uvijek svojstvena nazočnost kopule u glavnom dijelu, npr. *Ti si koji jesi, Slika je što je naslikano, On je da boljega nema*. Druga je njihova osobitost da su rijetke, a rijetke su zato što obvezatno imaju ustaljenu shemu (s kopulom). Osim toga, neobično je da se imenski dio predikata zamjenjuje surečenicom.

* Pripadaju li predikatnima i rečenice *Ti si onaj koji jesi, Slika je ono što je naslikano* ili *On je takav da boljega nema*?

Takve se rečenice različito raščlanjuju i tumače. Po jednom su tumačenju pokazne zamjenice u njima (*onaj, ono, takav*), koje se nazivaju **suodnosnim** ili korelativnim riječima, imenski predikati, pa bi dijelovi *koji jesi, što je naslikano* i *da boljega nema* bili atributne surečenice (kao u primjeru *To je čovjek koji je prvi došao*).

Po drugom tumačenju takve riječi ne mogu služiti kao dijelovi predikata jer pripadaju tzv. zamjenjivačko-upućivačkim riječima koje nemaju vlastitog sadržaja, nego ga dobivaju od onoga što zamjenjuju ili na što upućuju. Zato se takve riječi promatraju zajedno s dijelom koji ih dopunjuje. Drugim riječima, u navedenim rečenicama zavisne bi surečenice bile *onaj koji jesi, ono što je naslikano* i *takav da boljega nema*, i smatrale bi se predikatnim. Ovo drugo tumačenje ima više opravdanja između ostalog i zato što se u sve predikatne rečenice može uvrstiti pokazna riječ.

Predikatne rečenice nemaju veznika koji bi bili svojstveni njima, a ne bi bili svojstveni nekim drugim rečenicama. Ipak, najčešće su to odnosne zamjenice (*koji, što* i sl.) ili veznik *da* (kao u navedenim primjerima).

3. Subjektne rečenice

Subjektne se rečenice mogu podijeliti na **odnosne** subjektne i **izrične** subjektne. Za **odnosne subjektne rečenice**, a to su one u kojima zavisna surečenica biva uvedena odnosnim zamjenicama ili zamjениčkim prilogima, vrijedi nešto od onoga što je rečeno za predikatne rečenice, npr. *Neka bude kako smo se dogovorili* ili *Koji ne dođu, dobit će neopravdane*. One su naime vrlo slične predikatnima po tome što omogućuju uvrštavanje pokazne zamjenice ili zamjениčnog priloga (*Neka bude onako kako smo se dogovorili, Oni koji ne dođu dobit će neopravdane*), pa onda i po tome što i za njih vrijedi mogućnost različita tumačenja.

Izričnim subjektivnim rečenicama nazivaju se one koje se uvode po obezličanim oblicima glagola govorenja, mišljenja, osjećanja i sl., npr. *Priča se kako je bolestan, Mislilo se da ima vukodlaka, Osjeća se da postaje toplije* i sl., ili predikatnim izrazima slična značenja, npr. *Istina je da ih je malo, Bilo je jasno da neće uspjeti, Poznato je koliko ih je poginulo* i sl.

Po ličnim oblicima tih glagola ne uvode se subjektne, nego objektne rečenice, npr. *Pričaju kako je bolestan, Mislili su da ima vukodlaka, Osjećam da postaje toplije* i sl.

U odnosnim subjektivnim rečenicama kao vezna sredstva dolaze odnosne zamjenice ili prilozima (*tko, koji, kakav, kako* i sl.), a u izričnima najčešće *da* i *kako*.

4. Objektne rečenice

Spomenuli smo objektne rečenice koje dolaze iza ličnih oblika glagola govorenja, mišljenja, osjećanja i sl.

Međutim, **objektivnim** rečenicama ne pripadaju samo takve nego njih uvode lični glagolski oblici svih onih glagola uz koje je inače svojstven izravni objekt (tj. objekt u akuzativu), usp. *Čujem šum vjetra* i *Čujem kako vjetar šumi*.

Uz glavnu se surečenicu objektivnih rečenica može uvrstiti više zavisnih. Pritom zavisne surečenice mogu biti istoga ustrojstva (npr. *Vjerovali su da će se složiti, da ih neće ometati i da će se sve mirno završiti*), ali i ne moraju (npr. *Vidim što se događa i čemu sve to vodi*). Takve rečenice treba tumačiti kao sastavne kojima su surečenice zavisnosložene objektne rečenice, usp. *Vidim što se događa i vidim čemu sve to vodi*.

To vrijedi i za predikatne odnosno subjektne rečenice, npr. *Slika je (ono) što je naslikano ili (ono što je) nacrtano* odnosno *Koji ne dođu i ne ispričaju se, dobit će neopravdane*. Naravno, u prvom je slučaju riječ o rastavnoj rečenici, a u drugom o sastavnoj.

5. Nepravni i upravni govor

Objektne su i složene rečenice koje se nazivaju nepravnim govorom, npr. *Petar mirno reče Ivanu da je dobro postupio*.

Većina rečenica nepravnog govora pripada objektima, ali ne vrijedi, naravno, obrnuto, tj. ne pripadaju sve objektne rečenice rečenicama nepravna govora. Njima pripadaju samo one u kojima zavisna surečenica biva uvedena po glagolu govorenja. Zato npr. nepravnom govoru nikako ne mogu pripadati rečenice tipa *Jedu (ono) što naberu u vrtu*.

Većina rečenica nepravna govora pripada objektima, ali ima i subjektivnih, no one su mnogo rjeđe, npr. *Davno je rečeno da je svaki početak težak*. Rjeđe su prije svega zato što su subjektivne rečenice i inače rjeđe od objektivnih, ali i zato što je **nepravni govor** preobličeni upravni govor (usp. *Petar mirno reče Ivanu: "Dobro si postupio"*), a **upravni govor** je izrazito dvočlana složena konstrukcija u kojoj se prvim članom označuje izvorište govora (*Petar*), narav govorne manifestacije (kazivanje, pitanje, odgovaranje, shvaćanje, mišljenje i sl.) i okolnosti te manifestacije (*mirno*), a drugim članom (koji je pod navodnicima) doslovno se prenose tzv. tuđe riječi. Kako je u izričnim subjektivnim rečenicama izvorište govora (govornik) nepoznato, u njima ne može biti oznake za govornika, pa su takve rečenice netipične za upravni, pa onda i za nepravni govor. Osim toga, i upravni i nepravni govor vezani su za dijaloške situacije, a u njima izvorište govora ne može biti nepoznato ili neodređeno.

* Može li se reći da je i upravni govor objektna ili (rjeđe) subjektivna rečenica?

Može utoliko što se u njemu tzv. tuđe riječi, ono što je navedeno (pod navodnicima), odnose prema drugom dijelu kao objekt prema glagolu, ali ima i važnih razlika. Razlika je prije svega u tome što se u upravnom govoru "tuđe riječi" ne uvrštavaju u ustrojstvo drugoga dijela. Da je to tako, vidi se po tome što se dijelovi upravnoga govora nikad ne povezuju veznicama, a i po tome što kod objektivnih rečenica i nepravna govora obje surečenice imaju zajedničku točku u označavanju lica (*Rekao je da je dobro postupio*), a kod upravnoga govora lice koje je u jednom dijelu označeno npr. kao treće može u drugome dijelu biti označeno kao prvo, npr. *Rekao mi je: "Dobro sam postupio"*.

Jedna je od posljedica spomenutih razlika između upravnoga i nepravna govora i to što su dijelovi upravnoga govora neusporedivo "pomičniji" od dijelova nepravna govora. Tako se tuđe riječi mogu naći i na početku (npr. *"Eto vidite, on je dobro postupio" – reče Petar*), i na kraju (*Petar reče: "Eto vidite, on je dobro postupio"*) i oko tzv. uvodnih riječi ili objašnjenja (*"Eto vidite – reče Petar – on je dobro postupio"*). Takve slobode u razmještanju nema u nepravnom govoru, usp. * *Da je dobro postupio, reče Petar*. Zbog svega toga upravni se govor ne može smatrati vrstom zavisnosloženih rečenica, nego posebnom vrstom sklapanja bez veznika.

XII. PRILOŽNE REČENICE (I)

Od svih zavisnosloženih rečenica najbrojnije su i najraznovrsnije **priložne** ili **adverbnne**. U njima se zavisna surečenica odnosi prema glavnoj kao priložna oznaka prema predikatu.

Razlog je njihove brojnosti činjenica što su i priložne oznake vrlo brojne i raznovrsne, a one mogu biti izražene i riječima odnosno skupovima riječi (npr. *Probudio se rano*, *Probudio se u ranu zoru*) i surečenicama (npr. *Probudio se čim je zora zarudjela*). Osim toga, ima priložnih značenja koja se izriču samo surečenicama, a rijetko ili nikako riječima odnosno skupovima riječi. To posebno vrijedi npr. za neke vrste pogodbenih (npr. *Kad bi to bilo lako, svi bi završavali studij*) i posljedičnih rečenica (npr. *Umorio se tako da je morao sjesti*).

Priložne se rečenice dijele s obzirom na značenje okolnosti koja se njima izražava, i to na mjesne, vremenske, načinske, poredbene, uzročne, namjerne, pogodbene, posljedične i dopusne.

1. Mjesne rečenice

Mjesnima ili lokalnim nazivaju se rečenice u kojima se zavisna surečenica odnosi prema predikatu glavne kao priložna oznaka mjesta. Tako npr. u rečenici *Vrati se odakle si pošao* zavisna surečenica (*odakle si pošao*) odgovara priložnoj oznaci u rečenici *Vrati se na polazište*.

Mjesne se rečenice povezuju odnosnim mjesnim prilozima *gdje* (*Došli su gdje su i bili*), *kamo* (*Neka idu kamo hoće*), *kud(a)* (*Kud oni prođu, trava ne raste*), *otkud(a)* (*Vrati mačku otkuda si je i doveo*), *odakle* (*Vratio se odakle je i došao*), *dokle* (*Zapamtite dokle smo došli*), *dokud(a)* (*Sve je ravno dokud pogled seže*).

* Jesu li priložne i rečenice tipa *Vrati se onamo odakle si pošao*?

Za te rečenice vrijedi isto ono što je rečeno za predikatne rečenice tipa *Ti si onaj koji jesi*, subjektne tipa *Oni koji ne dođu dobit će neopravdane* i objektne tipa *Činim ono što mogu*, a to znači da ih treba tumačiti kao priložne, a ne kao atributne. Riječ je o tome da svaka pojava odnosno zamjenice ili odnosnoga priloga omogućuje, bar potencijalno, pojavu suodnosne (korelativne) pokazne zamjenice ili priloga. Uz spomenute odnosne priloge u mjesnim rečenicama mogu se pojaviti sljedeći suodnosni pokazni prilozni: *ovdje* (*Stanite ovdje gdje ja stojim*), *tamo* (*Stanite tamo gdje je nacrtao krug*), *ondje* (*Stanite ondje gdje ima mjesta*), *ovamo*, *tu*, *onamo*, *ovuda*, *odavde*, *odovud(a)*, *dovde*, *dotle* itd.

2. Vremenske rečenice

U **vremenskim** ili temporalnim rečenicama se zavisna surečenica odnosi prema predikatu glavne kao priložna oznaka vremena. Tim je rečenicama svojstveno prije svega ono što je svojstveno i drugim jezičnim sredstvima (npr. ličnim glagolskim oblicima) kojima se izražava vrijeme, a to je mogućnost izricanja

Priložne rečenice:

mjesne
vremenske
načinske
poredbene
uzročne
namjerne
pogodbene
posljedične
dopusne

suodnosne riječi
(pokazne zamjenice ili
prilozni)

Veznici vremenskih rečenica:

kad
dok
pošto
otkad(a)
dokad(a)
otkako
dok god
kad god

istovremenosti (*Dok pišem, razmišljam*),

prijevremenosti (*Prije nego što napišem, razmislim*)

i poslijevremenosti (*Pošto razmislim, napišem*).

Razlika je u tome što lični glagolski oblici izriču istovremenost, prijevremenost i poslijevremenost s obzirom na vrijeme govorenja, a vremenske rečenice s obzirom na odnos među surečenicama. Prva znači da su radnje obiju surečenica istodobne, druga da radnja glavne prethodi radnji zavisne, a treća da se radnja glavne odvija poslije radnje zavisne.

* Kako se s obzirom na to ponašaju vremenski veznici?

Ponašaju se različito. Jedni su specijalizirani, a drugi nisu. Najšire značenje ima veznik *kad*. On može označavati i istovremenost (*Kad pišem, razmišljam*) i prijevremenost (*Kad razmislim, napišem*).

Veznik *dok* izražava u prvom redu istovremenost (*Dok pišem, razmišljam*). Može doduše značiti i prijevremenost, ali onda dolazi u rečenicama u kojima glavna surečenica označuje radnju koja se događa neposredno iza radnje zavisne surečenice (*Dok razmislim, napišem*). Tada je sinoniman s veznicima *čim, tek što, istom što*.

Veznik *pošto* uvijek znači da se radnja zavisne surečenice događa prije radnje glavne (*Pošto razmislim, napišem*) i antoniman je s veznikom *prije nego (što)* koji označuje da se radnja zavisne surečenice događa poslije radnje glavne (*Prije nego što/napišem, razmislim*). Veznik *pošto* često se, osobito u razgovornom stilu, upotrebljava i kao veznik uzročnih rečenica (npr. *Nije došao u školu pošto je padala kiša*). Takve se rečenice u hrvatskome jeziku ne smatraju pravilnima (nego samo rečenice: *Nije došao u školu jer je padala kiša* ili *Budući da je padala kiša, nije došao u školu*).

Treba još spomenuti veznike *otkad(a), otkako i dokad(a)*. Prva dva označuju da se radnja zavisne surečenice počinje odvijati istodobno s radnjom glavne (*Otkako/otkad je prohodao, s njim je još teže*), pri čemu su i jedna i druga radnja vezane za prošlost i onda kad i u jednoj i u drugoj dolazi prezent (*Otkad hoda, s njim je još teže*). U rečenicama s tim veznicima ne dolaze ni futur prvi ni futur drugi, usp. * *Otkad će hodati, s njim će biti još teže* ili * *Otkad bude hodao, s njim će biti još teže*.

Veznik *dokad(a)* znači da se radnja zavisne surečenice odvija u razdoblju u kojem se još nije počela odvijati radnja glavne, npr. *Ispiti su tek za dva tjedna, dokad ćemo se moći dobro pripremiti*.

Veznik *dok god* označuje da radnja zavisne surečenice traje sve do trenutka do kojega traje i radnja glavne. Zbog izrazitog naglaska na trajanju taj veznik ne dolazi u rečenicama sa svršenim glagolima (*Trčao je dok god je imao snage, a ne * Potrčao je dok god je imao snage*). Veznik *kad god* ima posve drukčije značenje. On znači da se radnja zavisne surečenice ponavlja (da je učestala), a da se svaki put kad se ta radnja ponavlja i radnja glavne surečenice; dolazi i u rečenicama s nesvršenim (npr. *Razmišlja kad god piše*) i u rečenicama sa svršenim glagolima (*Razmisli kad god napiše*).

3. Načinske rečenice

Načinske su one zavisnosložene rečenice u kojima se zavisna surečenica odnosi prema predikatu glavne kao priložna oznaka načina. I one su, bar potencijalno, suodnosnog tipa. U glavnoj su surečenici ili nazočni ili se mogu uvrstiti načinski prilozi **ovako**, **tako** i **onako** npr. *Napišite ovako kako je na ploči, Tako je kako ti kažeš, Postupili smo onako kako smo se dogovorili.*

Osim veznika **kako** u načinskim rečenicama dolaze još veznici **kao što** i **kao da**, npr. *Danas ne živimo /onako/ kao što su živjeli naši stari, Svi su govorili kao da su se dogovorili.*

Svi ti veznici imaju različita značenja.

Veznik **kako** označuje način u najširem smislu riječi, **kao što** označuje način na osnovi usporedbe s nečim što se stvarno dogodilo, događa se ili će se dogoditi (*Rade kako im je naređeno; Rade kao što im je naređeno, Radili su kao što im je bilo naređeno, Radit će kao što će im biti naređeno*), a veznik **kao da** označuje način na osnovi usporedbe s nečim što je nestvarno, što se ne događa, nije se dogodilo ili se neće dogoditi (*Govori kao da je glumac, Govorio je kao da je bio glumac, Govori kao da će biti glumac*). U rečenicama s tim veznikom podrazumijeva se još jedna surečenica kojom se označuje nestvarnost, irealnost događanja, npr. *Govori kao da je glumac (a nije glumac).*

4. Poredbene rečenice

* **Poredbene** ili komparativne rečenice nekad se izdvajaju u posebnu skupinu priložnih rečenica, nekad se promatraju zajedno s načinskima (tada se govori o načinskim ili poredbenim rečenicama), a nekad se o njima uopće ne govori (nego samo o načinskima). Zašto je to tako?

Razlog je tome u činjenici što u svakoj načinskoj rečenici ima poredbenosti, a i u svakoj poredbi načina. Ipak je opravdano poredbene rečenice izdvajati u posebnu skupinu, jer one imaju različito ustrojstvo od načinskih, a i različit sastav veznika. Doduše, vezici **kako** i **kao što** mogu dolaziti i u jednim i u drugima, ali su im službe različite, npr. *Kako je postajao stariji, (tako) je sve više bolovao* ili *Kao što su oni bili sve bučniji, tako smo mi bili sve tiši*. Razlika između ovih rečenica i načinskih rečenica *Radi kako znaš* u tome je što su poredbene izrazito dvodijelne i paralelne (ili antiparalelne: usp. *mi* prema *oni*, *bučniji* prema *tiši*), što u njima dolaze komparativi ili riječi s komparativnim značenjem (*Kako je stario, tako je sve više bolovao*) te što u takvim rečenicama kao suodnosni prilog dolazi samo **tako** (ne dolazi **onako**, a pogovo ne **ovako**). Da je ta razlika očita, vidi se po tome što je te veznike u poredbenim rečenicama moguće zamijeniti veznikom **što** – (**to**), npr. *Što je postajao stariji, (to) više je bolovao* (a to nikako nije moguće u načinskim rečenicama, npr. * *Napišite ovako što je na ploči* niti * *Postupili smo /onako/ što smo se dogovorili*).

* Ima li još veznika poredbenih rečenica (osim **što** – **/to/**) koji uopće ne dolaze u načinskima?

U načinskim rečenicama ne dolaze veznici **nego**, **negoli**, **nego što**, **nego da**, npr. *Njima je bilo lakše nego nama, Bilo je bolje negoli smo se nadali, Sad ima više sijedih nego što je imao lani, Radije telefoniram nego da pišem*). Te se rečenice

suodnosne riječi u glavnoj rečenici:

ovako, tako, onako

Osobitosti poredbenih rečenica:

- dvodijelne (paralelne ili antiparalelne)
- s komparativnima ili riječima s komparativnim značenjem
- bez suodnosnih priloga *onako* i *ovako*

Veznici poredbenih rečenica:

*kako
kao što
što ... to
nego
negoli
kamoli
a kamoli
a nekmoli*

Napišite i ostvarite suodnosne riječi

razlikuju od razmotrenih po tome što u njima nema (anti)paralelizma, što komparativi ne dolaze u objema surečenicama, nego samo u glavnoj te što se radnja glavne surečenice odnosi prema zavisnoj kao komparativ prema pozitivu.

Glavna surečenica mora imati komparativno značenje, što ne znači da nužno mora imati komparativ. Umjesto njega mogu se javiti riječi komparativnoga značenja, npr. *voljeti* (u značenju "biti draže"), *drukčiji* i sl., npr. *Vole poginuti negoli se predati, Sad je drukčije nego što je bilo jučer.*

* Jesu li tim rečenicama slične i rečenice tipa *To ne zna ni nastavnik, a kamoli učeni- ci?*

Rečenice s veznicima *kamoli*, *a kamoli*, *a nekmoli* također pripadaju poredbenima, ali se razlikuju od rečenica s veznikom *nego* prije svega po tome što u njima ne dolazi komparativ ni u glavnoj ni u zavisnoj surečenici. U njima je riječ o usporedbi po suprotnosti, o tome da su predmeti usporedbe u nečemu vrlo različiti jedan od drugoga. Posljedica je izrazite suprotstavljenosti da je redovito jedna od surečenica niječna, a druga jesna, npr. *To ne zna ni nastavnik, a kamoli (će znati) učenici* ili *To znaju i učenici, kamoli (neće znati) nastavnik*. Zato se rečenice toga tipa uvijek od- vajuju zarezima.

XIII. PRILOŽNE REČENICE (II)

1. Uzročne rečenice

U **uzročnim** ili kauzalnim rečenicama zavisna se surečenica odnosi prema glavnoj kao priložna oznaka uzroka prema predikatu odnosno kao uzrok prema posljedici, usp. *Izlet je odgođen zbog kiše* i *Izlet je odgođen jer pada kiša*. I u jednoj i u drugoj rečenici kiša je uzrok odgađanju izleta.

* U uzročnim rečenicama osim veznika **jer** često se upotrebljava veznik **budući da**. Ima li kakve razlike u njihovu značenju i porabi?

U značenju nema razlike jer i jedan i drugi veznik označuju uzrok u najširem smislu, ali ima razlike u porabi. Veznik **jer** dolazi samo u običnom redu surečenica (usp. navedeni primjer), a **budući da** samo u inverziji (tj. onda kad zavisna surečenica prethodi glavnoj), npr. *Budući da pada kiša, izlet je odgođen*.

U inverziji dolaze i veznici **kako** i **kad**. Za razliku od veznika **jer** i **budući da** ti veznici obično ne označuju "čisti" uzrok, nego uzrok kojemu je svojstvena i nijansa načina (npr. *Kako je već kasno, trebalo bi poći kući*) odnosno nijansa vremena (*Kad me već pitaš, reći ću ti*).

U uzročnom značenju dolazi i veznik **što**, npr. *Bilo im je drago što se nismo ljutili*. Taj veznik dolazi u zavisnim surečenicama koje označuju da se što stvarno događa, dogodilo se ili će se dogoditi. Po tom značenju izvjesnosti on je često u opreci s veznikom **da** koji u nekim tipovima rečenica označuje neizvjesnost ili nestvarnost. Tako se npr. rečenice *Nije lijepo što pušite* i *Nije lijepo da pušite* međusobno razlikuju po tome što je u prvoj riječ o onima koji doista puše, a u drugoj ne mora biti.

Ta je razlika još vidljiva u složenim veznicama kakvi su **zato što** i **zato da**, jer su ti veznici međusobno nezamjenjivi. Tako je npr. posve obično *Ljute se zato što nismo došli*, a posve neobično * *Ljute se zato da nismo došli*. Veznik **zato da** ne dolazi dakle u rečenicama koje znače izvjesnost, nego u onima koje znače kakvu neizvjesnost, mogućnost i sl. Zato će biti posve običan u rečenicama (npr. namjernim) koje označuju kakvu modalnost, npr. u onima u kojima dolazi kondicional, npr. *Došli su zato da bi sudjelovali u raspravi*.

Veznik **zbog toga što** ne razlikuje se od veznika **zato što** ni po značenju ni po funkciji, a veznik **s obzirom na to što** ima nešto drukčije značenje. On ne dolazi u surečenicama koje označuju aktivni uzrok (uzrok izazivač), nego u onima koje označuju pasivni ili tzv. nedjelatni uzrok. Zato je obično *S obzirom na to što pada kiša, izlet je odgođen*, a nije obično *S obzirom na to što nismo došli, ljute se*.

* Dolaze li i u uzročnim rečenicama kakve suodnosne riječi?

Dolaze iako rjeđe nego u dosad razmotrenim tipovima priložnih rečenica. Mogu to npr. biti **a** (*Kad nećeš poslušati, a ti radi kako znaš*), **tako** (*Kako smo zakasnili, tako smo morali stajati*) i **zato** (*Budući da nisu poslušali, zato su bili kažnjeni*). Treba još reći da je takva poraba suodnosnih riječi u suvremenom hrvatskom jeziku ponešto neobična i zastarjela.

Veznici uzročnih rečenica:

budući da
jer
kako
kad
što
da
zato što
zato da
zbog toga što
s obzirom na to što

Rijetke i obilježene suodnosne riječi.

Posljedične rečenice:
veznik *da*
suodnosne riječi *tako, toliko*

Obvezatne suodnosne riječi.

Veznici namjernih rečenica:
da
eda
kako
li

2. Posljedične rečenice

Između uzročnih i **posljedičnih** ili konjunktivnih rečenica ima dosta sličnosti utoliko što se i jednim i drugim rečenicama označuje isti tip odnosa. Razlika je u tome što se u posljedičnim rečenicama zavisnom surečenicom označuje posljedica (a u uzročnima uzrok). Zato se neke uzročne rečenice mogu preoblikovati u posljedične i obrnuto, npr. *Budući da smo zakasnili, morali smo stajati* prema *Zakasnili smo tako da smo morali stajati*. Međutim, s obzirom na ustrojstvo između uzročnih i posljedičnih rečenica ima velikih razlika.

Dok su u uzročnim rečenicama suodnosne riječi rijetke i obilježene, dotle su u posljedičnim rečenicama redovito obvezatne. U suvremenom hrvatskom jeziku posve su rijetki primjeri u kojima se ne pojavljuju suodnosni prilozi *tako* ili *toliko*, npr. *On povika da se sve orilo, Kupili smo ribe da je svima bilo dosta*. Štoviše, u velikom je broju slučajeva suodnosni prilog *toliko* "srastao" s veznikom *da* se smatra njegovim dijelom (kao u primjeru *Zakasnili smo tako da smo morali stajati*).

Između uzročnih i posljedičnih rečenica ima razlika i s obzirom na sastav i porabu veznika. Veznici uzročnih rečenica brojni su i raznovrsni, a posljedične imaju samo veznik *da* (eventualno i *tako da*). Istina, u službi veznika posljedičnih rečenica spominje se i *te*, ali je on u suvremenom jeziku rijedak i obilježen kao zastario, npr. *Bio je tako umoran te se činilo da neće izdržati*.

* Uzročna rečenica *Izlet je odgođen jer pada kiša* može se preoblikovati u rečenicu s priložnom oznakom (*Izlet je odgođen zbog kiše*), a posljedična *Pada kiša tako da je izlet odgođen* ne može. Znači li to da uopće nema priložne oznake posljedice?

I ta je razlika svakako zanimljiva. Riječ je naime o tome da se uzrok vrlo često označuje i prijedložnim izrazom (prijedlog *zbog* čak je specijaliziran za značenje uzroka), a posljedica rijetko (nema ni prijedloga koji bi bio specijaliziran za značenje posljedice), npr. *Igrali su odlično tako da su gledatelji bili oduševljeni* prema *Igrali su odlično na oduševljenje gledatelja*. Prema tome, priložnih oznaka posljedice ima, ali su one rjeđe nego priložne oznake uzroka, a nema ni prijedloga koji bi bili specijalizirani za izražavanje posljedičnog odnosa.

3. Namjerne rečenice

Namjerne ili finalne rečenice slične su uzročnima. Pojmovi uzroka i namjere imaju dodirnih točaka, pa je normalno da ih imaju i uzročne i namjerne rečenice, a i prijedložni izrazi. Namjera naime uključuje uzrok. U rečenici *Otišao je u grad da kupi cipele* zavisna surečenica (*da kupi cipele*) označuje i uzrok radnji glavne surečenice (kupnja je uzrok odlasku). Razlika je između "običnog" uzroka i namjere u tome što uzrok prethodi radnji (u rečenici *Izlet je odgođen jer pada kiša* kiša prethodi odgođi), a namjera pretpostavlja radnju (u navedenom primjeru kupnja cipela pretpostavlja odlazak, ona je rezultat odlaska). Prema tome, namjerne se rečenice mogu odrediti kao one zavisnosložene rečenice u kojima zavisna surečenica označuje namjeru s kojom se vrši radnja glavne surečenice.

Namjerne se rečenice ustrojstvom razlikuju od uzročnih, a i od svih ostalih zavisnosloženih rečenica, po tome što im u zavisnim surečenicama dolaze samo oblici prezenta ili kondicionala. Zato nisu gramatične npr. rečenice * *Otišao je u grad da je kupio cipele* ili * *Otišao je u grad da će kupiti cipele*.

Kad u zavisnoj surečenici dolazi prezent (*da kupi cipele*), on je zamjenjiv infinitivnom konstrukcijom (*Otišao je u grad kupiti cipele*).

Uzročne i namjerne rečenice razlikuju se i po veznicima. Veznici koji su specijalizirani za uzročne rečenice ne mogu dolaziti u namjernim (nije npr. gramatično reći **Otišao je u grad jer kupi cipele*). U namjernim rečenicama, osim najčešćeg veznika *da*, dolaze još veznici *eda* (*Recite im da dođu eda bismo se dogovorili*), *kako* (*Došli su kako bi vam pomogli*) i *li* (*Svaki dan uči ne bi li položio ispit*).

Veznici *eda* i *kako* dolaze samo uz kondicional (zato se ne kaže **Otišao je u grad eda kupi cipele*, a pogotovo ne **Otišao je u grad kako kupi cipele*, nego samo ... *eda bi/kako bi kupio cipele*; veznik *eda* uz to je obilježen kao zastario), veznik *neka* pretpostavlja imperativno značenje (zato se ne kaže **Otišao je u grad neka kupi cipele*), a veznik *li* dolazi isključivo uz zanijekane kondicionale (zato se ne kaže **Otišao je u grad kupi li cipele* niti **Otišao je u grad bi li kupio cipele*, nego samo *Otišao je u grad ne bi li kupio cipele*).

U namjernim se rečenicama uopće ne javljaju suodnosne riječi i to je jedna od njihovih posebnosti.

4. Pogodbene rečenice

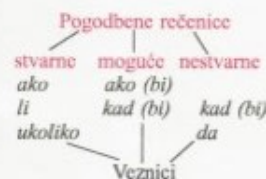
Pogodbene ili kondicionalne rečenice razlikuju se od ostalih zavisnosloženih rečenica prije svega po značenju. U njima zavisna surečenica označuje uvjet (pogodbu) vršenja radnje u glavnoj surečenici. U primjeru *Ako bude toplo, ići ćemo na izlet* radnja glavne surečenice vrši se pod uvjetom da se izvrši radnja zavisne.

Pogodbene se rečenice ustrojstvom razlikuju od svih drugih po tome što mogu biti trovrstne: stvarne ili realne, moguće ili potencijalne i nestvarne ili irealne.

Stvarnim pogodbenim rečenicama svojstveno je da se sadržaj glavne surečenice ostvaruje u slučaju ostvarenja uvjeta sadržanog u zavisnoj surečenici. U njima dolaze veznici *ako* (*Ako pita, odgovori*), *li* (*Pita li, odgovori*) i *ukoliko* (*Ukoliko pita, odgovori*).

Moguće pogodbene rečenice razlikuju se od stvarnih pogodbenih po tome što označuju da je moguće ostvarenje sadržaja glavne surečenice ako je moguće ostvarenje uvjeta sadržanog u zavisnoj surečenici. Riječ je dakle o tome da je neizvjesno, nesigurno ostvarenje uvjeta, pa onda i ostvarenje sadržaja glavne surečenice. U takvim rečenicama predikat zavisne surečenice uvijek je u kondicionalu, a glavne u kondicionalu (*Ako bi se javili, posjetili bismo ih*), futuru (*Ako bi se javili, posjetit ćemo ih*) ili imperativu (*Ako bi se javili, posjetimo ih*). Osim veznika *ako* u takvim rečenicama dolazi i veznik *kad* (*Kad biste radili, dovoljno biste zaradili*).

U **nestvarnim pogodbenim rečenicama** uvjet je ili neostvaren (*Da ste radili, dovoljno biste zaradili*) ili neostvariv (*Da postoje vukodlaci, bilo bi zanimljivije*), pa je onda neostvaren ili neostvariv i sadržaj glavne surečenice. U tim rečenicama glavna surečenica dolazi u kondicionalu, a zavisna u prezentu ili u nekom od prošlih vremena. Veznici su *da* ili *kad*. Hoće li rečenica s veznikom *kad* biti moguća ili nestvarna, ne ovisi o ustrojstvu surečenica, nego o njihovu sadržaju. Ako je uvjet sadržan u zavisnoj surečenici ostvariv, rečenica će biti moguća (*Kad biste radili,*

dovoljno biste zaradili), a ako je neostvariv, bit će nestvarna (*Kad bi postojali vukodlaci, bilo bi zanimljivije*).

U pogodbenim se rečenicama javljaju suodnosne riječi, npr **a** (*Ako ne znamo kao vi, a mi ćemo kako znamo*), **onda** (*Da ste nam javili, onda bismo došli*) i **tad(a)** (*Kad bi se znalo kad dolaze, tad bi se pripremili*), ali nisu česti niti su obvezatni. Javljaju se kao jedno od obilježja razgovornoga stila.

5. Dopusne rečenice

U **dopusnim** ili koncesivnim rečenicama dopušta se ostvarenje sadržaja glavne surečenice unatoč tome što je u suprotnosti sa sadržajem zavisne. Da je doista riječ o suprotnosti, vidi se po tome što se dopusne rečenice mogu preoblikovati u suprotne, npr. *Nema kiše iako je već listopad* (dopusna) *Nema kiše, a već je listopad* (suprotna).

U dopusnim rečenicama dolaze veznici **iako**, **mada** (*Doći ću mada sam umoran*), **makar** (*Okupat ću se makar se razbolio*) i **premda** (*Govorili su isto premda se nisu dogovorili*) te veći broj vezničkih izraza kao što su **ako i** (*Ako je i od nje, previše je*), **ma kako** (*Ma kako postupio, nisu zadovoljni*), **ma koliko** (*Ma koliko se trudili, sve je uzalud*), **kako god** (*Kako god uradili, neće biti dobro*), **unatoč tome što** (*Hladno je unatoč tome što se dobro obukao*), **(n)i pored toga što** (*N/i pored toga što je dugo učio, nije položio ispit*) itd.

Često se u dopusnim rečenicama javlja suodnosni prilog **ipak** (*Iako je obećao, ipak nije došao*), a rjeđe i neki drugi prilozi kao npr. **opet** (*Iako je to malo, opet dobro dođe*) ili **ali** (*Ako i ne izgleda dobro, ali je ukusno*).

2. Koncesivne rečenice

U koncesivnim rečenicama dopušta se ostvarenje sadržaja glavne surečenice unatoč tome što je u suprotnosti sa sadržajem zavisne. Da je doista riječ o suprotnosti, vidi se po tome što se koncesivne rečenice mogu preoblikovati u suprotne, npr. *Nema kiše iako je već listopad* (dopusna) *Nema kiše, a već je listopad* (suprotna).

U koncesivnim rečenicama dolaze veznici **iako**, **mada** (*Doći ću mada sam umoran*), **makar** (*Okupat ću se makar se razbolio*) i **premda** (*Govorili su isto premda se nisu dogovorili*) te veći broj vezničkih izraza kao što su **ako i** (*Ako je i od nje, previše je*), **ma kako** (*Ma kako postupio, nisu zadovoljni*), **ma koliko** (*Ma koliko se trudili, sve je uzalud*), **kako god** (*Kako god uradili, neće biti dobro*), **unatoč tome što** (*Hladno je unatoč tome što se dobro obukao*), **(n)i pored toga što** (*N/i pored toga što je dugo učio, nije položio ispit*) itd.

Često se u dopusnim rečenicama javlja suodnosni prilog **ipak** (*Iako je obećao, ipak nije došao*), a rjeđe i neki drugi prilozi kao npr. **opet** (*Iako je to malo, opet dobro dođe*) ili **ali** (*Ako i ne izgleda dobro, ali je ukusno*).

XIV. ATRIBUTNE I APOZITIVNE REČENICE

1. Atributne rečenice

U **atributnim** se rečenicama zavisna surečenica odnosi prema glavnoj kao atribut prema imenici. Zavisna se surečenica, kao i atribut, uvijek odnosi na imenicu ili na riječ koja je u službi imenice. Može to npr. biti imenička zamjenica (*Vi kojih se to ne tiče ne morate doći*), poimeničeni pridjev (*Starima, koji imaju najniža primanja, danas je najteže*) ili redni broj (*Prvi kojima smo to rekli bili su susjedi*).

Atributnima pripadaju i rečenica *Odluka koja je donijeta svima se svidjela* i rečenica *Odluka da se danas ne radi svima se svidjela*. Među njima ima važnih razlika, a najvažnija je u tome što je u prvoj rečenici zavisna surečenica uvedena po imenici (po tome što je *odluka* imenica), a u drugoj je uvedena po značenju imenice. Na prvi način može biti proširena svaka imenica, a na drugi samo ona koja označuje govorjenje, mišljenje, osjećanje, volju i sl. Zato je moguće *Slika koja je donijeta svima se svidjela*, a nije moguće **Slika da se danas radi svima se svidjela*. S druge strane, u prvoj rečenici riječ koja uvodi zavisnu surečenicu može biti samo imenica. Ne može biti npr. glagol. Zato nije moguće **Odlučeno je koje je donijeto* (prema: *Odluka koja je donijeta ...*). U drugoj rečenici riječ koja uvodi zavisnu surečenicu ne mora biti imenica, nego može biti glagol, npr. *Odlučili su da se ne radi, Odlučeno je da se ne radi* i sl.

U atributnim rečenicama u kojima se zavisna surečenica uvodi po imenici (imeničkoj riječi) dolaze kao vezna sredstva odnosno zamjenice **koji, čiji, kakav, kolik i što**, npr. *To je osoba o kojoj smo razgovarali, Evo čovjeka čiji je stan, Ovo je knjiga kakva mi treba, Kupi kaput koliki i sebi, Knjiga što sam je pročitao bila je zanimljiva*.

One atributne rečenice u kojima se zavisna surečenica uvodi po značenju imenice imaju drukčija vezna sredstva. Rečenice toga tipa mogle bi se podijeliti na izrične i zavisnoupitne.

U **izričnima** dolaze veznici **da, kako i neka**, a u **zavisnoupitnima** upitne zamjenice **tko, kako, što, koji, čiji** i sl. Npr. *Prevladalo je mišljenje da treba odustati, Imam osjećaj kako to neće potrajati, Dajte im znak neka dođu, Teško je odgovoriti na pitanje tko je bolji/ kako se to dogodilo/ što sada učiniti/ koji pravac izabrati / čiju ponudu prihvatiti* itd.

2. Atributne i odnosne rečenice

* Atributne rečenice u kojima se zavisni dio uvodi po imenici pripadaju odnosnim rečenicama. Znači li to da su sve odnosne rečenice atributne?

Odnosnima se nazivaju, kao što je već bilo rečeno, one zavisnosložene rečenice u kojima vezna sredstva zamjenjuju, zastupaju neki dio glavne rečenice. Taj dio ne mora biti samo atribut, nego može biti subjekt (*Koji ne dođu, dobit će neopravdane*) ili imenski dio predikata (*Ti si koji jesi*). Osim toga, ima odnosnih rečenica u kojima

vezna sredstva ne zamjenjuju neki dio glavne surečenice, nego zamjenjuju cijelu glavnu surečenicu. Takve se odnosne rečenice, kako je također već bilo rečeno, nazivaju raščlanjenima (npr. *Bilo je vrlo tiho, što ih je iznenadilo*). Prema tome, niti su sve odnosne rečenice atributne niti su sve atributne odnosne.

Odnosne rečenice *Poslao im je novac što su ga tražili* i *Poslao im je novac, što je vrlo pohvalno* razlikuju se međusobno po tome što je prva atributna, a druga nije (nego je tzv. odnosna raščlanjena). *Što* iz prve rečenice posve se razlikuje od *što* iz druge rečenice.

Štoviše, ta se dva *što* toliko razlikuju da pripadaju različitim vrstama riječi. U prvoj je rečenici *što* veznik, a u drugoj zamjenica. Da je tako, vidi se po tome što se prvo *što* ne može sklanjati, npr. *Poslao im je novac što mu se nisu nadali* (ili *kojemu se nisu nadali*), a drugo se *što* sklanja npr. *Poslao im je novac, čemu se nisu nadali*. Prema tome, prvo *što* je veznik, a drugo zamjenica. Uz veznik dolaze odgovarajući nenaglašeni oblici ličnih zamjenica (*Poslao je novac što su ga tražili/ što im je trebao* i sl.).

* Jesu li rečenice tipa *Poslao im je novac što su ga tražili* uvijek zamjenjive rečenicama tipa *Poslao im je novac koji su tražili*?

Jesu. Odnosne rečenice s **veznikom što** uvijek su zamjenjive s **koji**, a rečenice sa **zamjeničkim što** nisu nikad. Zato nije moguće npr. * *Bilo je hladno, koje ih je iznenadilo* (nego samo *Bilo je hladno, što ih je iznenadilo*).

* A može li se svako **koji** zamijeniti vezničkim **što**?

Uz vezničko *što* obavezno dolaze nenaglašeni oblici ličnih zamjenica, a takvi oblici postoje samo za tri padeža:

genitiv (*Bio je to užitak što su ga se lišili*),

dativ (*Bila je to vijest što su joj se obradovali*)

akuzativ (*Ponovi pitanje što si ga postavio*).

Osim toga, *što* u suvremenom hrvatskom jeziku ne može biti upotrijebljeno uz prijedloge (npr. * *Prijatelj što k mu idem*).

Doduše, u starijim tekstovima i u nekim pokrajinskim govorima mogu se susresti i primjeri u kojima *što* dolazi i uz naglašene oblike zamjenica (npr. *Je li to sin što se njime ponosiš?*), pa i s prijedlozima ispred tih naglašanih oblika (npr. *To je čovjek što sam ti o njemu pričao*), ali se takve rečenice danas smatraju zastarjelima ili pokrajinskima.

3. Atributne i apozitivne rečenice

Neke se atributne rečenice odvajaju zarezima, a neke se ne odvajaju. One koje se ne odvajaju zarezima zovu se **atributnima** (u užem smislu), a one koje se odvajaju **apozitivnima**. Atributne određuju imeničku riječ koja sama po sebi nije određena (npr. *Ljudi koji nisu obrazovani neće to razumjeti*), a druge određuju već određene imenske riječi (npr. *Ljudi, koji su smrtni, mnoge stvari u životu ne stignu obaviti*).

XV. SKLAPANJE BEZ VEZNIKA I USTROJSTVO TEKSTA

Ima složenih rečenica koje su sklopljene bez posredstva veznika. Na taj način nastaje ono što se zove rečenični niz, npr. *Kišilo je, vrapci su utihmuli, nebo je bilo pepeljasto.*

* Mogu li se u rečeničnim nizovima naći i veznici?

U složenim se rečenicama i inače često kombinira **sindetska (veznička)** i **asindetska (bezveznička) veza**. Kad se to događa u rečeničnim nizovima, onda veznik obično ima funkciju zatvaranja niza, npr. *Kišilo je, vrapci su utihmuli, a nebo je bilo pepeljasto.*

1. Nezavisnosložene asindetske rečenice

Složene rečenice bez veznika mogu biti i nezavisnosložene i zavisnosložene. Nezavisnosložena je npr. navedena rečenica *Kišilo je, vrapci su utihmuli, nebo je bilo pepeljasto*, a zavisnosložena npr. rečenica *Kažem vam: to je uzalud*.

Asindetske nezavisnoločene rečenice također se dijele na sastavne, suprotne i rastavne. Rečenica *Zatvorite vrata, hladno je* pripada sastavnima, suprotna je npr. rečenica *Mi smo pomagali, oni odmagali*, a rastavna npr. *Ideš – ne ideš?* (usp. *Ideš ili ne ideš?*)

Surečenice sastavnih asindetskih rečenica mogu biti u različitim značenjskim suodnosima. Mogu to biti **sastavne asindetske rečenice** u užem smislu, kojima nije svojstvena neka određenija značenjska veza (usp. *Kišilo je, vrapci su utihmuli, nebo je bilo pepeljasto*), ali i surečenice sa suodnosima koji su inače svojstveni i zavisnosloženim rečenicama: *Zatvorite vrata, hladno je; Kucajte, otvorit će vam se; Vrlo je sparno, sigurno će kiša; Svi su ušli, zatim se pogledali i sjeli; Preselit će na selo, tamo je kupio kuću.*

Suprotne asindetske rečenice mogu se podijeliti na suprotne u užem smislu (npr. *Mi smo pomagali, oni odmagali*), isključne (npr. *Svi su otišli, ostali su samo domaćini*) i dopusne (*Čekali su do jutra – nitko se nije pojavio*).

Rastavne se rečenice rijetko ustrojavaju bez veznika, a i onda kad se ustrojavaju obično predstavljaju samo jedan dio neke složenije konstrukcije, npr. *Htio – ne htio, morat će vratiti dug.*

2. Zavisnosložene asindetske rečenice

* U navedenoj zavisnosloženoj asindetskoj rečenici *Kažem vam: to je uzalud* nije vidljivo po čemu je ona zavisna.

Zavisnost asindetskih rečenica drukčije je naravi od zavisnosti sindetskih. U zavisnim rečenicama bez veznika zavisnost je uvjetovana nečim što se nalazi u glavnoj surečenici. U njoj se naime nalazi nešto što zahtijeva dopunu u obliku surečenice. Mogu to biti glagoli ili uopće izrazi govorenja, mišljenja, osjećanja, volje i sl. Takvi glagoli traže dopunu koja može imati i oblik rečenice. Tako je npr. rečenica *On je rekao nepotpuna* za razliku npr. od rečenice *On je izišao*. Rečenica s glagolom govorenja pretpostavlja još jedan dio kojim će se prenijeti obavijest o onome što je rečeno, npr. *On je rekao: "Doći ću"*, *On je rekao ono što mu je palo na pamet*, *On je rekao da će doći* i sl.

Tako je i s elementima *savjetujem*, *imam ideju*, *odgovoriše* u primjerima *Savjetujem vam: dođite što prije*; *Imam ideju: krenimo na izlet*; *Oni odgovoriše: "Pristajemo"*. Ti elementi nisu naime sami po sebi obavijesni, nego zahtijevaju da se dade obavijest i o tome što se savjetuje, o kakvoj je ideji riječ i što je odgovoreno. Slične su takvima i rečenice s obraćanjem (tj. s vokativom) jer i obraćanje ima značenje uspostavljanja govornog čina sa sugovornikom, poziva sugovornika na komunikaciju, pa je potrebna i obavijest o tome što je razlog uspostavljanju govornog čina (npr. *Ivane, kaži što se dogodilo*). Posve sličnu ulogu imaju i uzvici (npr. *Halo, koliko je sati?*), zaklinjanja, pozdravi i sl. (npr. *Sto mu gromova, zar si ti gluh?* *Dobro jutro, jeste li se naspavali?*).

* Pripadaju li takvima i rečenice tipa *To je baš ono: nismo se mogli nagoditi* ili *Nažalost, sad je kasno*?

I to su asindetske zavisnosložene rečenice, samo su nešto drukčije naravi od prethodnih. U prvoj rečenici zavisni odnos uvjetuje **upućivački element** *ono* koji nema vlastitog sadržaja, nego ga dobiva iz onoga na što upućuje, a upućuje na ono što slijedi iza njega (tj. na surečenicu *nismo se mogli nagoditi*). Takvi su još elementi *ovaj*, *taj*, *onaj*, *ovakav*, *takav*, *onakav*, *isti*, *drugi* itd. Oni se mogu odnositi na prethodni ili na sljedeći dio teksta. Kad se odnose na prethodni, nazivaju se **anadorama** (npr. *Oni naprosto ne žele razgovarati; na to se sve svodi*), a kad se odnose na sljedeći dio nazivaju se **kataforama** (*Sve se svodi na ovo: oni naprosto ne žele razgovarati*).

3. Ustrojstvo teksta

* Što uvjetuje zavisni odnos u rečenici *Nažalost, sad je kasno*?

U toj rečenici zavisnost uvjetuje element *nažalost* koji označuje stav govornika prema sadržaju druge surečenice (označuje da je sadržaj te surečenice za govornika nepovoljan). Takvi su još elementi *vjerojatno*, *sigurno*, *nasreću*, *uglavnom* itd. Oni imaju modalno značenje (*nasreću* npr. znači da je sadržaj rečenice povoljan za govornika, *sigurno* znači da je govornik uvjeren u istinitost onoga o čemu se pripoučuje itd.) i odnose se na čitavu (su)rečenicu. Zato se zovu **rečeničnim ili tekstnim priložima**.

Takvi elementi mogu biti i sastavni dijelovi rečeničnoga ustrojstva, npr. priložne oznake, ali tada naravno ne može biti riječi o rečeničnim ili tekstnim priložima niti o složenim rečenicama. S obzirom na to služe li takvi elementi kao priložne oznake ili kao tzv. rečenični prilozi, konstrukcije mogu biti dvoznačne. Tako će nesložena rečenica *Svi su sigurno prošli na ispitu* značiti da su ispitanici bili sigurni u vrijeme ispita, a složena asindetska rečenica *Svi su, sigurno, prošli na ispitu* (= *Sigurno je*

da su svi prošli na ispitu) da je govornik siguran u ono o čemu je riječ u drugoj surečenici.

* Ima li razlike između rečenica *Nažalost, bilo je kasno* i *Međutim, bilo je kasno*?

Razlika je u tome što element *nažalost* modificira sadržaj druge surečenice, a element *međutim* povezuje sadržaj surečenice sa sadržajem neke druge rečenice u tekstu. Prvi je dakle modalni rečenični prilog, a drugi veznički rečenični prilog.

Takvi **veznički rečenični priloz** služe za povezivanje rečenica u tekstu i mogu se svrstati u više skupina:

- **suprotnim** se označuje da je rečenica koja slijedi iza njih u kakvoj suprotnosti s prethodnom rečenicom. Osim *međutim* to su još *naprotiv, za razliku od toga, s jedne strane... s druge strane, ali* (npr. *Pucnjava je navečer posve utihnula. Ali, bez obzira na to svi su ostali u skloništu*),
- **aditivni** su oni kod kojih se drugom rečenicom nešto dodaje sadržaju prve: *štoviše, osim toga, uz to* i sl. (npr. *Nema više razloga za čekanje. Štoviše, mislim da je trebalo i prije otići*),
- **zaključni**: *dakle, prema tome, stoga, s obzirom na to, zato, jednom riječju, sve u svemu* (npr. *Pregovori traju već godinama i ništa se njima nije postiglo. Prema tome, treba pokušati nekim drugim sredstvima*),
- **vremenski**: *u međuvremenu, poslije, poslije toga, prije toga, prije svega, zatim* (npr. *A. Što je potrebno poduzeti da bi se povećao izvoz B. Prije svega, nužno je obuzdati inflaciju*),
- **dopusni**: *ipak, svejedno, usprkos tome, unatoč tome* (npr. *Pripremao se puna tri mjeseca. Usprkos tome, nije uspio položiti ispit*),
- **pogodbeni**: *u tom slučaju, inače* (npr. *Morate biti točni. Inače, bit će uzaludan čitav dosadašnji trud*),
- **objasnidbeni**: *naime, drugim riječima, točnije rečeno, jednostavnije rečeno* i sl. (npr. *Sada sve treba preispitati jer su se prilike posve izmijenile. Drugim riječima, naš dogovor više ne vrijedi*).

XVI. RED RIJEČI

Riječi se slažu u nizove po određenim pravilima. Zato ni u jednom jeziku nema potpune slobode u nizanju riječi. Ako npr. riječi koje čine rečenicu *Ne govore li i oni hrvatski?* poredamo ovako: **Li govore ne hrvatski oni i?*, dobit ćemo gramatički neprihvatljiv niz. U hrvatskome su jeziku tri moguća reda riječi u rečenici: osnovni, obilježeni i automatizirani red riječi.

1. Osnovni red riječi

Pravila **osnovnoga reda riječi** odnose na rečenicu koja se promatra izvan konteksta (tj. na rečenicu kao jezičnu jedinicu), za razliku od pravila obilježenog reda riječi koja se odnose na rečenicu uključenu u kontekst (tj. na rečenicu kao govornu jedinicu, koju smo nazvali iskazom).

Da bi se utvrdila pravila koja se odnose na rečenicu kao jezičnu jedinicu, može se najprije promatrati suodnos između radnje i vršitelja radnje. U osnovnom redu riječi oznaka vršitelja radnje dolazi prije oznake za radnju, npr. *Ivan uči* (a ne *Uči Ivan*).

Ako je međutim riječ o odnosu između proizvedene radnje i vršitelja (tj. o pasivnom odnosu), oznaka za radnju dolazi prije oznake vršitelja radnje, npr. *Za koju godinu posve je ostaro i bio napušten od najbližih*.

U osnovnom redu riječi, nadalje, oznaka predmeta dolazi prije oznake svojstva; zato će biti npr. *Zgrada je visoka*, a ne *Visoka je zgrada*. Oznaka predmeta (*zgrada*) dolazi prije oznake svojstva (*visoka*).

Isto tako, oznaka za vrstu dolazi prije oznake za rod, jer je vrsta logički uža. Zato će u osnovnom redu riječi biti *Mačka je životinja*, a neće biti *Životinja je mačka* (to će biti obilježeni red riječi).

Najprije dolazi subjekt, zatim predikat, a onda objekt (osnovni je red dakle: S + P + O). Da je to tako, vidi se po primjerima kao što su *Skromnost nadmašuje učenost* u kojima od reda riječi zavisi što je subjekt (*Skromnost*), a što objekt (*učenost*).

Atribut i apozicija dolaze prije imenica na koje se odnose ako imaju oblik pridjeva (*velika rijeka*) odnosno imenice (*rijeka Drava*). Ako međutim atribut ima oblik pridjevnoga izraza, onda dolazi iza imenice na koju se odnosi (*kuća na brijegu*).

A zašto nije tako u primjerima tipa *Ivan Grozni*, *Smail-aga*, *Majka božja* ili *Oče naš*?

U prva dva primjera riječ je o vlastitim imenima, a u njima atributi i apozicije dolaze iza imena. U druga dva primjera atributi dolaze iza imena kao obilježje tzv. biblijskoga stila.

Ako uz imenicu stoji više atributa, njihov red nije slobodan. Red atributa ovisi o značenju pojedinoga od njih. Atributi s užim (konkretnijim) značenjem dolaze bliže imenici, a oni sa širim (apstraktnim) značenjem dolaze dalje od nje. Zato u spoju riječi *Neka očeva stara poderana knjiga* atributi ne mogu zamjenjivati mjesta, npr. **Poderana stara očeva neka knjiga* ili sl.

Iz Skladnje ilirskoga jezika
Adolfa Webera Tkalčevića

"Naravnim se redom nemože uvijek govoriti, jer nije prama načinu, kojim se misli radjaju, često bo je piscu namjera, govoriti o predikatu; tu je dakle predikat najvažnija misao, te ga treba postaviti na prvo mjesto; povrh toga prvi je način dosadan, jerbo je jednoličan; ter se dakle treba uteći umjetnom poredanju reči i izrekah. U tom je pako naš jezik tako slobodan, da neima česti govora, koja se nebi mogla metnuti pred drugu, ako je važnija."

Ispred predikata dolaze samo one priložne oznake koje označuju svojstva radnje i imaju oblik priloga (npr. *Dobro ste postupili* ili *Teško su se snalazili*). Kad označuju okolnosti (npr. *Došli su sinoć* ili *Nisu ovdje*), a pogotovo kad uz to imaju i oblik prijedložnoga izraza (npr. *Došli su u pravo vrijeme*, *Otišli su na drugo mjesto*), dolaze iza predikata.

U osnovnom redu riječi zavisna surečenica dolazi iza glavne. U nekim tipovima zavisnosloženih rečenica to je i obvezatno, npr. u atributnima, npr. *Poznajem osobu koja je ušla*, i posljedičnima, npr. *Umorio se tako da nije mogao dalje* (nije moguće: **Koja je ušla, poznajem osobu niti *Tako da nije mogao dalje, umorio se*).

2. Obilježeni red riječi

Promjene osnovnog reda riječi uvjetovane su suodnosom među iskazima u tekstu odnosno obavijesnim ustrojstvom iskaza. Ono što je obavijesno važnije (što pripada remi) dolazi na istaknutija mjesta u iskazu, a istaknutija su mjesta prvo i zadnje.

Obilježena su sva ona nizanja u kojima se odstupa od osnovnog reda riječi. Tako će **obilježenom redu** pripadati iskazi *Uči Ivan* (radnja prethodi proizvođaču radnje), *Od ministarstva je prihvaćen program* (proizvođač radnje prije proizvedene radnje), *Visoka je zgrada* (oznaka svojstva prije oznake predmeta), *Životinja je mačka* (oznaka roda prije oznake vrste) itd.

Osnovni je red članova rečeničnoga ustrojstva S + P + O (*Ivan uči engleski*), a obilježeni ima više kombinacija:

P + S + O (*Uči Ivan engleski*)

O + P + S (*Engleski uči Ivan*)

O + S + P (*Engleski Ivan uči*)

P + O + S (*Uči engleski Ivan*)

S + O + P (*Ivan engleski uči*).

* Pripadaju li i ostala odstupanja od osnovnoga reda obilježenom redu?

Pripadaju, npr. *rijeka velika* (pridjevski atribut iza imenice), *Drava rijeka* (apozicija iza imenice), *na brijegu kuća* (atribut u obliku prijedložnoga izraza ispred imenice), *Postupili ste dobro*, *Snalazili su se teško* (priložna oznaka sa značenjem svojstva radnje iza predikata), *Sinoć su došli*, *Ovdje nisu*, *U pravo su vrijeme došli*, *Na drugo su mjesto otišli* (priložne oznake sa značenjem okolnosti i priložne oznake u obliku prijedložnoga izraza ispred predikata) itd.

3. Automatizirani red riječi

Automatiziranim se naziva red riječi čija se pravila odnose na zanaglasnice (enklitike) i prednaglasnice (proklitike). Automatiziranim se zove zato što nije uvjetovan ni gramatičkim ni značenjskim razlozima, a ni suodnosom iskaza u tekstu, nego je uvjetovan intonacijom. Naime, prednaglasnice i zanaglasnice nalaze se na određenim

mjestima zato što nemaju svoga naglaska, nego ulaze u naglasne cjeline s riječima ispred ili iza sebe.

Prema pravilima automatiziranoga reda **zanaglasnice** ne mogu doći na prvo mjesto u rečenici, npr. * *Ste li ih vidjeli* ili * *Ga vidim*, niti iza negacije, npr. * *Ne mu dajem* (mora biti samo *Vidjeli ste ih*, *Vidim ga*, *Ne dajem*).

Zanaglasnice mogu dolaziti iza svih veznika (npr. *ali/ nego/ jer/ da/ kako/ zato što sam mu rekao*), osim iza *i* i *a*. Zato nije gramatično npr. * *i/a sam mu rekao*, nego *i/a rekao sam mu*.

Zanaglasnice u rečenici po mogućnosti dolaze iza prve naglašene riječi, tj. na drugo mjesto u rečenici. To njihovo svojstvo toliko je izraženo da čak mogu dolaziti među dijelove atributivnih spojeva riječi, npr. *Njihov nas je veliki uspjeh iznenadio*, između imena i prezimena, npr. *Vatroslav je Jagić najveći hrvatski slavist*, pa čak i među dijelove riječi, npr. među dijelove neodređenih zamjenica, npr. *Tko ga je god vidio, iznenadio se*.

* A gdje dolaze kad ne dolaze na drugo mjesto?

Kad ne dolaze na drugo mjesto, onda se naslanjaju na predikat odnosno imenski dio predikata (ako je imenski predikat višečlan, onda dolaze iza prvoga člana), npr. *Njihov veliki uspjeh iznenadio nas je* odnosno *Vatroslav Jagić najveći je hrvatski slavist*.

Onda kad ih dolazi više jedna za drugom, zanaglasnice se slažu po vrlo određenim i beziznimno obvezatnim pravilima. Da su ta pravila vrlo određena, vidi se npr. po tome da ih narušavaju samo oni koji nisu izvorni govornici hrvatskoga jezika.

Ima ukupno četiri pravila o slaganju zanaglasnica:

1. Ako više zanaglasnica dolaze jedna za drugom, na prvom je mjestu upitna zanaglasnica *li* (npr. *Jesi li im ga dao?*);
2. Iza *li* dolaze glagolske zanaglasnice – osim zanaglasnice *je* (npr. *Dao sam ti ga, Dat će im se*, ali *Dao mi ga je*); Na prvi se pogled čini da nije tako u primjerima kao što je *Ne bi li uzeo kruha*, u kojima se čini da se glagolska zanaglasnica *bi* dolazi ispred *li*. Međutim, u takvim je primjerima riječ o prednaglasno-zanaglasnoj vezi (*ne* je prednaglasnica, a *bi* je zanaglasnica) koja se ponaša kao naglašena riječ. Zato je *li* i u takvim primjerima na prvome zanaglasnom mjestu.
3. Iza glagolskih zanaglasnica dolaze zamjeničke, i to ovim redom:
 - a) u dativu (*Tko li mi te čuva? Tko li će mi te čuvati*);
 - b) u genitivu (*Žao mi ga je, Oslobodili su ga se*);
 - c) u akuzativu (*Vi ste nam ga poslali, On mi ju je preporučio*);
4. Glagolska zanaglasnica *je* dolazi uvijek na zadnje mjesto (*On vam ga je preporučio*).

Prednaglasnice također dolaze među dijelove neodređenih zamjenica, npr. *ni od čega, ni za što, ni pred kim* i sl. (a ne * *od ničega*, * *za ništa*, * *pred nikim*).

Prednaglasnica *ne* obavezno dolazi ispred glagola, npr. *Ne vidi se, Ne čudite se* i sl. (a nikako * *Ne se vidi*, * *Vidi ne se ili* * *Vidi se ne*). Ako je glagol složen, onda *ne*

dolazi ispred nenaglašenog oblika pomoćnog glagola, npr. *Nisam ga vidio, Ne bi se reklo* (a ne * *Ne vidio sam ga, * Ne reklo bi se*).

Prednaglasnica *ne* piše se zajedno s glagolom samo u tri slučaja: u negiranim prezentskim oblicima glagola *biti, htjeti i imati: nisam, neću i nemam*. To je zato što su ti oblici nastali sažimanjem: *ne + jesam, ne + hoću i ne + imam*. (Po važećem hrvatskom pravopisu dopušta se i pisanje *ne ću*.)

Oblik *ne ću* je najstariji oblik pomoćnog glagola *ću* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + ću* (od *ne + budem*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u govornom jeziku, ali u književnom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

Oblik *neću* je najmlađi oblik pomoćnog glagola *ću* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + ću* (od *ne + budem*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u književnom jeziku, ali u govornom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

Oblik *nisam* je najstariji oblik pomoćnog glagola *nisam* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + jesam* (od *ne + jesam*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u govornom jeziku, ali u književnom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

Oblik *nemam* je najmlađi oblik pomoćnog glagola *nemam* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + imam* (od *ne + imam*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u književnom jeziku, ali u govornom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

Oblik *neću* je najmlađi oblik pomoćnog glagola *ću* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + ću* (od *ne + budem*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u književnom jeziku, ali u govornom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

Oblik *nisam* je najstariji oblik pomoćnog glagola *nisam* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + jesam* (od *ne + jesam*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u govornom jeziku, ali u književnom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

Oblik *nemam* je najmlađi oblik pomoćnog glagola *nemam* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + imam* (od *ne + imam*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u književnom jeziku, ali u govornom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

Oblik *neću* je najmlađi oblik pomoćnog glagola *ću* u hrvatskom jeziku. Nastao je sažimanjem *ne + ću* (od *ne + budem*). U hrvatskom jeziku ovaj oblik je najčešći u književnom jeziku, ali u govornom jeziku se koristi samo u nekim slučajevima, npr. u lirici i u književnoj prozi.

XVII. INTERPUNKCIJSKI ZNAKOVI U REČENICI I TEKSTU

Naziv **interpunkcija** potječe iz latinskoga jezika, prema glagolu *interpungere* što znači 'razlučivati, rastavljati', a označuje rečenični (unutarrečenični ili međurečenični) znak. U starijoj hrvatskoj jezikoslovnoj tradiciji za interpunkciju se upotrebljavao naziv *razgodak*.

Interpunkcijskim znakovima pripada točka, zarez, točka sa zarezom, dvotočje, trotočje, crtica, spojnica, upitnik, uskličnik, navodnici, polunavodnici i zgrade.

1. Pisanje zareza

* Pravila o pisanju interpunkcijskih znakova čine središnji dio pravopisa. Osobito su brojna pravila o pisanju **zareza** i to prije svega zato što se pisanje ili nepisanje zareza propisuje na osnovi više općih načela, koja su međusobno raznolika. To su načela usporednosti, naknadnog dodavanja (objašnjenja), suprotnosti i isticanja.

Po **načelu usporednosti** zarez se piše među dijelovima iskaza koji su istovrsni, neovisni jedan o drugome, a nisu povezani veznicima (npr. *Tamo su se zabavljali, pjevali, plesali i veselili se; Bio je lijep, vedar, sunčan dan*).

Naknadno dodanima smatraju se oni dijelovi iskaza koji nisu u tijesnom smislaonom odnosu s drugim dijelovima, nego predstavljaju komentar, naknadno objašnjenje sadržaja prethodnih dijelova, koji su dometnuti ili umetnuti (npr. *To mu je, čini se, uspjelo; Sve je već bilo gotovo, tj. (to jest) prepisano, ispravljeno i otisnuto*).

Po **načelu suprotnosti** odvajaju se surečenice suprotnih rečenica bez obzira na to jesu li složene bez veznika (npr. *Mi smo pomagali, oni odmagali*) ili s veznicima (npr. *Nisu došli, a najavili su se; Učili su, ali nisu naučili; To nije rečeno nama, nego vama*).

* Rečenica *Prije je rečeno nama nego vama* slična je rečenici *To nije rečeno nama, nego vama*, ali se njezine surečenice ne odvajaju zarezom. Zašto?

Zato što tu nije riječ o suprotnoj, nego o tzv. gradacijskoj rečenici (rečeno je i jednima i drugima, a razlika je samo u tome što je jednima rečeno **prije**). Prema tome, kad surečenica s veznikom *nego* slijedi iza surečenice u kojoj se nalazi komparativ ili bilo kakav izraz s komparativnim značenjem, ne odvajaju se zarezom.

Po **načelu isticanja** zarezom se odvajaju oni dijelovi iskaza koji se posebno ističu bilo zbog svoga značenja, obavijesne vrijednosti ili želje onoga koji piše da čitatelja na njih izričito upozori (npr. *Sve je izgubio u ratu: i kuću, i zemlju, i gotovinu, i velik dio rodbine; Ići ćemo na ljetovanje, i to u Dubrovnik*).

* Što je s pisanjem odnosno nepisanjem zareza u zavisnosloženim rečenicama?

Kad zavisna surečenica dolazi poslije (s desne strane) glavne, onda se zarez načelno ne piše (npr. *Poslat ću ti novce kad dobijem plaću*), a kad prethodi glavnoj (kad je u tzv. inverziji), piše se (npr. *Kad dobijem plaću, poslat ću ti novce*).

* Ima li ipak zavisnosloženih rečenica u kojima se zarez piše unatoč tome što zavisna surečenica dolazi poslije (tj. s desne strane) glavne?

To biva u onim slučajevima kad zavisna surečenica nije u neposrednoj značenjskoj vezi s glavnom, kad se npr. može shvatiti kao naknadno objašnjenje ili komentar sadržaja glavne surečenice (npr. *Poslat ću ti novce sljedeći tjedan, kad se nadam da ću dobiti plaću; Ovoga puta sve je bilo u najboljem redu, kako smo i pretpostavljali*).

* Piše li se zarez i onda kad su zavisne surečenice umetnute?

Piše se onda kad umetnuti dio nije u tijesnoj vezi s dijelom u koji je umetnut (npr. *Rekli su da će, ako ikako mognu, doći na proslavu; Uzmi knjigu i, da bi te svi čuli, glasno pročitaj; August Šenoa, koji je umro 1881. godine, prije svega je pisac povijesnih romana*), ali kad je u izravnoj značenjskoj vezi s glavnim dijelom, zarez se ne piše (npr. *Radit ćemo kako smo se dogovorili ako za to bude vremena, Novce koje ste poslali već smo potrošili, U mjestu gdje živi nema pošte*).

* Što se još u rečenici odvajaju zarezom?

Odvajaju se obraćanja (vokativi), npr. *Ni tebi, Ivane, nije jasno*, zatim modalne riječi i izrazi, tj. modalni rečenični prilozi (npr. *Naravno, nitko nije savršen; Po svemu sudeći, danas će kiša* i sl.). Što se tiče veznih sredstava na razini teksta, tj. veznčkih rečeničnih priloga, oni se mogu, ali i ne moraju odvajati zarezima (npr. *Međutim, danas ne morate dolaziti; Uza sve to, nisu uspjeli u svom naumu i Međutim danas ne morate dolaziti; Uza sve to nisu uspjeli u svom naumu*).

2. Točka, upitnik i uskličnik

Točkom se kao interpunkcijskim znakom označuje dovršenost izjavne rečenice. Osim kao interpunkcijski znak ona se upotrebljava i kao pravopisni znak i tada označuje skraćenu riječ (*prof., npr., tj.* i sl.) ili red jedinice uz koju stoji (npr. *15. listopada*). Ako rečenica nije izjavna, nego upitna, umjesto točke dolazi upitnik (npr. *Jeste li znali?*), ako izražava osjećaj ili poticaj, dolazi uskličnik (*Pa to nije normalno!*), a ako je upitna i uz to još izražava i čuđenje, dolaze upitnik i uskličnik zajedno (*Zar je to moguće?!*).

Upitnik i uskličnik mogu doći i unutar rečenice. **Upitnik** tada izražava neslaganje ili sumnju u ono što je označeno riječju iza koje stoji, npr. *Kažu da smo ih prevarili (?) i da se više neće družiti s nama*, a **uskličnik** izražava ili iznenađenje ili upozorenje čitatelju na ono što je rečeno riječju ili skupom riječi iza kojih uskličnik stoji, npr. *On cijeli tjedan (!) nije ništa jeo*.

3. Točka sa zarezom, dvotočje i trotočje

Točka sa zarezom interpunkcijski je znak hijerarhijski niži od točke, a viši od zarez. Njime se odvajaju dvije relativno samostalne rečenice od kojih su jedna ili obje obično složene, npr. *Trebalo im je to javiti dok su još mogli doputovati; sada je kasno*

ili *Ako prihvate ponudu, bit će bolje za nas; ako ne prihvate, ni onda nam neće biti lošije.*

Dvotočje služi za pojašnjavanje (npr. *To je lako objasniti: jednostavno se nisu mogli dogovoriti*), navođenje tzv. tuđih riječi (npr. Kranjčevićev *Heronejski lav* završava stihom: *"I plaču mrtvi ljudi i mrtvi bozi plaču ..."*), ili za razvijanje teksta (npr. *Da bi se postigao dobar rezultat, potrebno je najmanje troje: prvo, biti natprosječno nadaren; drugo, početi u predškolskoj dobi; treće, vježbati po jedan sat i ujutro i navečer*).

Trotočje je znak da je neki tekst namjerno prekinut. Taj prekid može biti na početku (*... i zato više ništa nije isto*), u sredini (*Tvrdnja da će biti još više ... nije baš bila uvjerljiva*) i na kraju teksta (*Reci ili ću ti ...*). Katkada se trotočje može naći i u zagradama. Takvo trotočje znači da je ispušten dio tuđega teksta, npr. *Sluge zove Smail-aga, Usred Stolca kule svoje (...)*.

4. Crtica, spojnica i zagrade

Općenito se može reći da se **crticom** odjeljuju dijelovi koji sadrže naknadno objašnjenje, pa je ona po tome slična točki sa zarezom ili dvotočju, npr. *Izenada se pred njima ukazao grad – najljepši grad koji su dotada vidjeli.*

Crtica se upotrebljava i onda kad najavljuje odjeljke koji se nižu (nabrajaju), npr. *Za to radno mjesto kandidat mora udovoljavati ovim uvjetima:*

- da ima visoku stručnu spremu,
- da ima najmanje pet godina radnog iskustva,
- da je već radio na rukovodećim poslovima.

Osim toga, crtica se može upotrijebiti i umjesto navodnika, npr. *– Jeste li se dogovorili – pitali su ih. – Nismo – odgovorili su oni.*

Crtica se upotrebljava i za odvajanje umetnutih dijelova, i to osobito onda kad se umetnutost posebno ističe. Ona je naime kao interpunkcijski znak jača od zareza i od zagrada, npr. *Tko se mača laća – kaže stara poslovice – od mača će i poginuti.*

Crtica može biti upotrijebljena i na nižoj razini, tj. između pojedinih riječi, i to u pravilu onda kad te riječi označuju suprotstavljene pojmove, npr. *Jučer su igrali Hajduk – Zagreb i Rijeka – Osijek.*

Spojnicom se prije svega povezuju složenice u kojima sastavnice zadržavaju ravnopravan odnos, npr. *sociološko-psihološki, hrvatsko-engleski rječnik, spomen-ploča* i sl. Osim toga, njima se odvajaju riječi izražene brojkom – ili kratice koje se pišu velikim slovima – od nastavaka, npr. *20-ih godina, HSS-a, UNESCO-a* itd. Napokon, spojnica služi i za rastavljanje riječi na sastavne dijelove, npr. glasove (*s-t-o-l-i-c-a*), slogove (*sto-li-ca*) ili morfeme (*stol-ic-a*).

Zagrade pokazuju da dio rečenice ili teksta koji se nalazi u njima sadrži kakvo dodatno objašnjenje, npr. *Oni se uopće nisu javili (nisu mogli ili nisu htjeli); Svi smo se tamo (u tom gradu) dobro osjećali i sl.*

5. Navodnici i polunavodnici

Navodnici se upotrebljavaju u tri slučaja:

- 1) kad se tuđe riječi navode doslovno, npr. *"Jeste li žedni", upitala je postarija žena;*
- 2) kad se nekoj riječi ili skupu riječi daje drugo značenja ili značenje koje riječ ima samo u nekim vidovima komunikacije, npr. *Na policiji su ga dobro "obradili" ;*
- 3) u navodnike se mogu stavljati i naslovi knjiga, časopisa, nazivi poduzeća, društava, sportskih klubova i sl., npr. *Jeste li pročitali Šenoinu "Branku", Radi u hotelu "Zagreb", Igra u "Rijeci" i sl.*

Polunavodnici služe za ono za što služe i navodnici, ali u dijelu teksta koji je već u navodnicima, npr. *"Jeste li pročitali Šenoinu 'Branku'", pitao ih je nastavnik.*

2. Točka, zarez i navodnici

Osim toga, zarez i navodnici služe za označavanje dijelova teksta koji su izdvojeni od ostalog teksta. Zarez se koristi za odvajanje dijelova teksta koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Navodnici se koriste za označavanje dijelova teksta koji su izdvojeni od ostalog teksta i koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Zarez se koristi za odvajanje dijelova teksta koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Navodnici se koriste za označavanje dijelova teksta koji su izdvojeni od ostalog teksta i koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu.

Uputnik i zarez služe za odvajanje dijelova teksta koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Uputnik se koristi za odvajanje dijelova teksta koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Zarez se koristi za odvajanje dijelova teksta koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu.

3. Točka, zarez, dvostruki i trostruki navodnici
Točka, zarez, dvostruki i trostruki navodnici služe za označavanje dijelova teksta koji su izdvojeni od ostalog teksta i koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Točka se koristi za označavanje dijelova teksta koji su izdvojeni od ostalog teksta i koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Zarez se koristi za odvajanje dijelova teksta koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu. Dvostruki i trostruki navodnici se koriste za označavanje dijelova teksta koji su izdvojeni od ostalog teksta i koji su međusobno povezani, ali ne mogu biti spojeni u jednu cjelinu.

XVIII. HRVATSKI JEZIK U 19. STOLJEĆU

Devetnaesto se stoljeće često ističe kao presudno za razvoj hrvatskoga jezika ponajprije zato što se u njemu Hrvati definitivno ujedinjuju u književnom (standardnom) jeziku izgrađenom na osnovi novoštokavskoga dijalekta. Kako je do toga ujedinjenja došlo? S obzirom na ono što se događalo u vezi s jezikom 19. stoljeće može se podijeliti na dva u mnogo čemu različita dijela. Prvu polovicu stoljeća bitno obilježuje djelovanje iliraca, a drugu borba raznolikih filoloških škola.

1. Ilirci i hrvatski jezik

Vrlo živo zanimanje za problematiku hrvatskoga jezika u 19. stoljeću začinje se brošurama Antuna Mihanovića (1796-1861), poznatijeg inače kao autora pjesme *Horvatska domovina* (1835) koja se od 1862. godine pjeva kao hrvatska himna. Ta brošura objavljena je u Beču 1815. pod naslovom *Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*. U njoj tada dvadesetogodišnji Mihanović zagovara uvođenje hrvatskoga jezika u javne poslove jer "stranski jezik čisto retki tak zmožno navčiju se da bi vu njem nekaj poglavitoga van dati mogli, domačega pako ne samo zapušćavaju, nego i govoriti se sramuju". Da bi se važnost te brošure bolje razumjela, dovoljno je podsjetiti da Domovina kojoj se Mihanović obraća u to vrijeme nema nijednog časopisa i nijednih novina, da ima vrlo malo škola te da se u njima uče samo latinski i njemački jezik.

Vođa iliraca Ljudevit Gaj oglašava se knjižicom objavljenom u Budimu 1830. pod naslovom *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*. Bio je to ujedno i prvi njegov ozbiljniji nastup. U njoj je naznačeno ono čime će se ilirci najviše baviti kad je riječ o jeziku, a to je rješavanje nekih grafijskih pitanja, posebice onih koja se tiču pisanja palatalnih suglasnika. Ta je knjižica zapravo prvi pokušaj da se u kajkavsku grafiju uvedu dijakritički znakovi, i to \bar{c} , \bar{d} , \bar{g} , \bar{l} , \bar{n} , \bar{s} , \bar{z} (za foneme /č/, /d/, /dž/, /lj/, /nj/, /š/, /ž/). Za pisanje tilde ~ (a ne kvačice) Gaj se tu odlučuje najviše pod utjecajem Pavla Rittera Vitezovića koji je takve znakove predlagao u svojoj raspravi *De orthographia illyrica* (*O ilirskom pravopisu*).

Takvom grafijom napisana je samo *Kratka osnova*. I sam je Gaj naime uskoro uvidio da bi takva rješenja bila prenapla, pa je ponudio prihvatljivija u članku *Pravopisz*, objavljenom 1835. u *Danici*. Taj novi prijedlog nije bio upućen samo Hrvatima kajkavcima nego je trebao obuhvatiti sve Hrvate, a zatim i ostale narode na slavenskom jugu. U tom članku Gaj prihvaća poljsko \acute{e} (ranije ga nije imao jer toga fonema nema u kajkavskom), kod slova \check{c} , \check{z} , \check{s} mijenja tildu u kvačicu, umjesto \bar{d} , \bar{g} , \bar{l} , \bar{n} , predlaže *dj*, *gj*, *lj*, *nj* (s kosom crticom umjesto točke), a jat bilježi tzv. rogatim *e* (\acute{e}). Upravo tom grafijom objavljena je spomenuta *Horvatska domovina*.

Treba prvo reći da razdoblju ilirizma prethodi djelatnost Šime Starčevića koji je još 1812. objavio (u Trstu) svoju *Novu ričoslovnicu iliričku* u kojoj naglašava potrebu jedinstvenog hrvatskog jezika zasnovanog na štokavskim govorima. Ta je gramatika osobito važna po tome što je u njoj prvi put uspješno opisan novoštokavski četve-

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

Kratka osnova Ljudevita Gaja

ronaglasni sustav. Od gramatičara iz razdoblja ilirizma svakako treba spomenuti Vjekoslava Babukića (1812-1875) i Antuna Mažuranića (1805-1888), brata poznatijega pjesnika i hrvatskog bana Ivana Mažuranića. Prvi je autor gramatike *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836), a drugi gramatike *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* (1839). U tim je gramatikama uglavnom dosljedno provedena revidirana Gajeva reforma latiničke grafije.

Onih koji su se protivili ilirskoj jezičnoj koncepciji bilo je više nego što se obično misli. Protivnici Gajevog grafijske i uopće jezične reforme mogli bi se podijeliti u dvije skupine: prvooj je na čelu bio kajkavac Ignac Kristijanović, a drugooj ikavac Ante Kuzmanić.

Skupina na čelu s Kristijanovićem oštro se protivila ideji prema kojoj su se kajkavci morali odreći svoga književnog jezika. Kristijanović je nastojao sačuvati kajkavsku tradiciju pa je kroz čitavo vrijeme ilirizma (1834-1850) izdavao *Danicu zagrebečku*, kalendar koji je nastavljao tradicije *Stoletnog kalendara* Kristijanovićevo ujaka Tome Mikloušića. Ilirci su međutim ipak uspjeli uvjeriti većinu kajkavaca da, čuvajući stare množinske padeže (npr. *jelenah, jelenom, jelenih, jeleni*), ne prekidaju posve s kajkavskom tradicijom te da je ono što je novo (grafija) novo ne samo za kajkavce nego za sve Hrvate. Kristijanović je zato ostao usamljen pa je na kraju i sam prihvatio Gajevu grafiju.

Pristaše tzv. zadarskog književnojezičnog kruga, okupljeni oko Ante Kuzmanića i časopisa *Zora dalmatinska*, protivili su se Gajevog grafijskoj reformi i orijentaciji prema (i)jekavici. Smatrali su da sve južne Slavene nije moguće jezično ujediniti, a Hrvate da treba ujediniti na temelju ikavice i tradicionalne dalmatinsko-slavonske grafije. Kasnije je Kuzmanić nudio kompromis predlažući ilircima da prihvate ikavicu, a Dalmatinci bi prihvatili Gajevu reformu grafije.

* Jesu li ilirci uspjeli u svojim nastojanjima i može li se njihova djelatnost pozitivno ocijeniti?

Ilirci nisu uspjeli uglavnom u onome što je i u njihovo vrijeme bilo nerealno, a to je nastojanje oko jezičnog ujedinjenja svih južnih Slavena. Uspjeli su međutim u tome da se svi Hrvati (u ono vrijeme to u prvom redu znači kajkavci i štokavci) ujedine u jednom književnom jeziku i da prihvate jedinstvenu latiničku grafiju. Ujedinjenje Hrvata u književnom jeziku i zajedničkom pismu najveće su i do danas neosporne zasluge iliraca, unatoč tome što oni nisu uveli ništa novo, nego su samo nastavili štokavsku književnojezičnu tradiciju utemeljenu na djelima dubrovačkih književnika (Šiška Menčetića, Marina Držića, Ivana Gundulića itd.) te Matije Divkovića, Antuna Kanižlića, Andrije Kačića Miošića i ostalih. Te su zasluge na neki način okrunjene 2. svibnja 1843. kad je ilirac Ivan Kukuljević Sakcinski održao u Saboru prvi politički govor na hrvatskome jeziku odnosno 1847. kad Sabor prihvaća prijedlog da se hrvatski jezik proglasi "diplomatičkim". S druge strane, ne može se pozitivno ocijeniti njihov nerealni panjužnoslavizam, pa možda ni njihov odnos prema kajkavskom dijalektu, bez obzira na to što je to po svoj prilici bila povijesna nužnost.

2. Filološke škole

Drugu polovicu 19. stoljeća obilježuje vrijeme daljnje izgradnje hrvatskoga standardnog jezika na temeljima koje su udarili ilirci. Postojala su međutim različita mišljenja kako postići potpuno jedinstvo u književnom jeziku. Zato se javilo nekoliko filoloških škola koje su nudile različite mogućnosti rješavanja onih dilema što ih

ilirci nisu uspjeli riješiti. Bile su to zadarska, riječka i zagrebačka filološka škola, a krajem stoljeća i škola tzv. hrvatskih vukovaca.

Zadarska filološka škola

Na čelu zadarske filološke škole bio je već spomenuti Ante Kuzmanić. Kuzmanićevi su sljedbenici s vremenom prihvatili Gajevu reformu, ali su ostali dosljedni i uporni ikavci. Njima su se pridružili i neki Slavonci (npr. Ignjat Alojzije Brlić), a i sam je Karadžić bio bliži njima negoli predstavnicima zagrebačke filološke škole jer je smatrao da je "bolje, pravilnije i pametnije" pisati *dite* nego *děte*. Karadžić se tako izjasnio između ostalog i zato što mu je više odgovaralo načelo "jedan dijalekt za jedan književni jezik", nego do neke mjere trodijalekatski koncept standardnoga jezika kakav su zagovarali predstavnici zagrebačke filološke škole. To je svakako više odgovaralo i njegovoj ultranacionalističkoj tezi prema kojoj su svi štokavci Srbi, koju je najpotpunije razradio u poznatom članku *Srbi svi i svuda*.

Riječka filološka škola

Pristaše riječke filološke škole, kojima je na čelu bio Fran Kurelac (1811-1874), smatrali su da osnovicu standardnog jezika treba da čine oni elementi koji su zajednički većini slavenskih jezika. Zato su se zalagali za vrlo zastarjele oblike, npr. za genitiv množine na nulti morfem (*puno sel, sokolov, žen* i sl.), za prvo lice prezenta na *-u* (*ja ispletu*), za pisanje *čto, vsaki* i sl. S takvim stavovima predstavnici riječke filološke škole nisu imali izgleda na uspjeh, pa je Kurelac, koji je inače ostao do smrti vjeran zasadama riječke škole, uskoro ostao posve usamljen.

Zagrebačka filološka škola

Program zagrebačke filološke škole zasnivao se na rezultatima koje su postigli ilirci. Zadatak je te škole u prvom redu bio, kako naglašava njezin predvodnik Adolfo Veber Tkalčević (1825-1889), "da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se raširilo književno polje". Oni su zato bili protivnici "skrajnje štokavštine" i zagovarali su starije množinske oblike (npr. *jelenah, jelenom, jelenih, jeleni*) – zbog čega su ih pogrdno nazivali "ahavcima" – za pisanje slogotvornog *r* (*r*) kao *er*, za pisanje "rogatog *e*" (*ē*) na mjestu staroga jata, koje su onda govornici raznih narječja mogli čitati različito (kao *ie, je, i* ili *e*), za umjereni tzv. etimološki pravopis (npr. *sudca, drugčije, sgrada* i sl.) itd.

Adolfo Veber Tkalčević bio je i gramatičar, ali je bio i pripovjedač, putopisac, povjedač, književni kritičar, prevodilac ... Ipak, najpoznatiji je kao autor prve sintakse hrvatskoga jezika (*Skladnja ilirskoga /kasnije: hrvatskoga/ jezika za srednja učilišta*, Beč, 1859) i prve cjelovite gramatike hrvatskoga književnog jezika (*Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb, 1871).

Osim Adolfa Vebera Tkalčevića i već spomenutih Vjekoslava Babukića i Antuna Mažuranića treba posebno istaknuti Bogoslava Šuleka (1816-1895), najboljeg hrvatskog leksikografa ne samo 19. stoljeća nego vjerojatno i uopće. Šuleku između ostalog dugujemo velik broj riječi koje danas smatramo najobičnijima, a koje je on ili sam načinio ili uzeo iz drugih slavenskih jezika, posebice iz slovačkoga i češkoga (npr. *dojam, pojam, kisik, vodik, naklada, sustav, zemljovid* itd.). Pristaša zagrebačke filološke škole bio je u početku i Vatroslav Jagić (1838-1923), ali se on već 1862. izjasnio i protiv nastavka *-ah* u genitivu množine, i protiv pisanja *er* za samoglasno *r*, i protiv "rogatoga *e*", i protiv pisanja *tj* mjesto *ć*. Nastale su tako dvije pravopisne

Suvremenici o Kuzmaniću:

Da nije bilo Kuzmanića, možda ne bismo bili u stanju jur g. 1873. pokrenut ovo naše Pravo ... jer ne samo što on Zorom potaknu Dalmatince na učenje našeg jezika, nego ih čisto upućivao i učeše pisanju svojstvenom, pisanju koje ne bi davalo ni talijanštinom ni njemštinom...

Valja uzeti u obzir da je Kuzmanić bio do stanovite mjere Starčevićev preteča u isticanju hrvatstva. On se suprotstavljao Gajevoj jezičnoj reformi ikavskim govorom jer je to jezik većine Hrvata. Čini se da ga je u tom pogledu potakao i želja da Dalmacija bude kulturno središte Hrvatske.

Ivan Kurelac: Recimo koju, 1860.

Sad mi je utoricom na ahavce. Ja sam uzeo pero u ruke s namjerom tvrdom ne vrijeđati drugov meni dragih i milih, niti zblaznjivati narod hrvatski književnim razdorom i neslogom našom; nu mi je domovina i nje jezik miliji nego vsi prijatelji cijeloga svijeta; te uspišu li nehotice čtogod grko i žučljivo, ne mislite ni posumnjite da je to moj zub i zlo srca na vas. Ko je otac zlokobnomu ahu? Ja mišlju, da je isti Gaj, veći poznavatelj naših događajev i veći rodoljub nego filolog. Uzdaju se, da mi on toga, čto rekoh, u zlo ne prime; er je on toliko utežao za vas narod južni, da mu se može oprost, čto nije pogodilo genitiva.

O Skladnji A.W. Tkalčevića

Skladnja obaseže 192 stranice i podijeljena je u tri dijela, i to na skladnju slaganja, skladnju djelovanja i skladnju poredanja. U prvom se dijelu opisuje rečenica i njezini dijelovi, u drugome sintaksa oblika i vrsta riječi, a u trećem red riječi ("naravni" i "umjetni"). Tim trima dodano je i jedno pravopisno poglavlje te poseban dodatak o stihotvorstvu.

Zagrebačka je škola imala zadatak, piše tada Veber Tkalčević, da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se raširilo književno polje. Ne bi bilo mudro, da su za taj cilj poprimili Ilirci, među kojima je bilo i štokavacah, namah skrajnju štokavštinu, jer bi tim bili morali žrtvovati silu dobrih riječi i frazah. Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojimi se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavštine i štokavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci. Takvim su načinom doveli Ilirci na čudo svijeta u kratko vrijeme kajkavce i čakavce u štokavsku zajednicu. Pošto je to tako lijepo pošlo za rukom, ne smije zagrebačka škola, razboritim načinom, obustaviti svoje sposonosne radnje.

prakse: jednu su provodili "veberovci" i ona je vrijedila u školama, a drugu "šrosmajerovci" i ona je vladala u jednom dijelu javnoga života (posebice oko časopisa *Književnik* koji je uređivao Jagić).

"Hrvatski vukovci"

Moglo bi se reći da su Jagićevi stavovi bili uvod u razdoblje "hrvatskih vukovaca", iako je sam Jagić ostao do kraja između "veberovaca" i "vukovaca". Bio je vrlo kritičan i prema zastranjenjima Tome Maretića (1854-1938) kao i prema Veberovim stavovima.

Maretićeva su se zastranjenja sastojala prije svega u tome što je smatrao da se pravilan jezik može naći samo u narodnoj književnosti te u djelima Vuka Karadžića i Đure Daničića, a to znači da je standardni jezik u velikoj mjeri poistovjećivao s organskim novoštokavskim dijalektom (uostalom kao i Vuk Karadžić). Zato za korpus njegove *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899) uopće nisu uzeta djela suvremenih hrvatskih pisaca, što mu je Jagić, ali naravno ne samo Jagić, vrlo ozbiljno zamjerao.

Uz Tomu Maretića "hrvatskim vukovcima" pripadali su još Pero Budmani (1835-1914), koji je u svojoj gramatici prvi upotrijebio termin srpsko-hrvatski (*Grammatica della lingua serbo-croata*, Beč, 1867), zatim Ivan Broz (1852-1893) i Franjo Iveković (1834-1914). Broz je sačinio prvi pravopis po fonološkom načelu koji je objavljen 1892. pod naslovom *Hrvatski pravopis*, a Iveković je na temelju građe koju je većim dijelom skupio Broz objavio dvosveščani jednojezični *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901), izrađen, kao i Maretićeva gramatika, uglavnom na materijalu iz narodnog stvaralaštva i Karadžićevih odnosno Daničićevih djela.

* Što zapravo znači fonološko načelo u pravopisu?

Po tom načelu zapisuju se fonemi i uvažavaju njihove promjene (npr. *otkupiti, jednadžba, stambeni*). Za razliku od toga po tzv. morfološkom ili tvorbenom načelu nastoje se nepromijenjenima sačuvati najmanje značeće jedinice, tj. morfemi, pa se zato piše *odkupiti, jednačba, stanbeni*.

* Koje su zasluge, a koje slabosti "hrvatskih vukovaca"?

Zasluge su im prije svega u tome što su bitno pripomogli konačnom učvršćivanju i ujednačivanju hrvatskoga standardnog jezika na osnovi štokavskoga dijalekta (ključnu su ulogu u tome imali upravo Maretićeva gramatika, Brozov pravopis te Iveković-Brozov rječnik), a slabosti u tome što su standardni jezik previše poistovjećivali s novoštokavskim dijalektom. Osim toga, oni su u poštokavljanju išli toliko daleko da su mijenjali čak i izvorna kajkavska i čakavska vlastita imena, npr. *Vrbovec* u *Vrbovac* ili *Split* u *Spljet*.

Treba isto tako reći da su vukovci prekinuli tradicionalni razvoj književne štokavštine zasnivajući svoje normativne zahvate na jeziku usmene književnosti, a posve zapostavljajući vrlo razvijenu kulturnu i znanstvenu nadgradnju koja je u Hrvatskoj stvarana sve od Šiška Menčetića i Ivana Gundulića do vukovcima suvremenih Augusta Šenoa, Eugena Kumičića, Ksavera Šandora Đalskog ili Ante Kovačića, na primjer.

Razumljivo je stoga da su pojedini hrvatski književnici pružali vukovcima prilično jak otpor. Tako je na primjer Eugen Kumičić oštro napao Brozov pravopis, a Antun Radić Maretićevu gramatiku.